„mieu“) — Au nu eşti Mare voeasă (= „voioasă“) — să mă vezi de sară în casă — Să săzŭ (= „şezi“) cu mine la masă? — Ba s[ă]ntŭ frăţică bucurosă — Da măicuţa nu te lasă — Ĭară de-i mai şede la noi — Până s[ă]ntŭ dragostele noi — Să săzŭ (= „şezi“) vo trii patru zile — Până ţă (= „ţi-i“) vine (= „veni“) în fire — Nu să-ţ vie frăţică în minte — Că aşe simtŭ dragostele — Ĭuţă dacă eşti vecina n[o]astră — Ives | te-te (*sic* = „iveşte-te“) pe fer[e]astră — De vezi feţişoră n[o]astră. — Lele-i rumse — De-i greisă: — Ĭacătă-mă c-a[m] vinitŭ — Pe fer[e]astă m-amŭ ivitŭ — Feţişoră ţi-amŭ văzutŭ — Ĭară de ai ceva a face — Vino frăţică mai încoace. *182 v*

În mâini! N. Drăganu.

Conjuncţiile *de* şi *dacă*.

(Un capitol de sintaxă românească).

1. De.

De conjuncţia *de* şi de deosebitele ei înţelesuri s'au ocupat atât filologii români, cât şi cei streini, fără însă a le explică în mod acceptabil.

Philippide, *Principii de istoria limbii*, I, Iaşi, 1895, p. 52 o derivă din prepoziţia *de* „despre, în ce priveşte“. „Acest înţeles al lui *de*“, spune el, „s'a întins tot mai mult, până când a devenit mijlocul principal de exprimare al acestui raport nu numai pentru cuvinte, ci şi pentru propoziţii: de mine (în ce mă priveşte pe mine), de cutare lucru (în ce priveşte cutare lucru), de va veni (în ce priveşte faptul că va veni), de George este om de treabă (în ce priveşte faptul că George este om de treabă), etc. Şi propoziţia a primit la o asemenea construcţie ori forma propoziţiei principale, ca în exemplele de mai sus, ori pe aceea a propoziţiei subordinate subiective cu *că*, „şi deca se sfrăşiră aceastea“ Vor. VII, 3 (primitiv: şi în ce priveşte faptul că se sfârşiră acestea) . . .“

T. Raica, *Studii literare*, Ploeşti 1897, p. 145—162, dă un studiu monografic asupra prepoziţiei *de* după metoda urmată în *Magnum Etymologicum* al lui Hasdeu. În partea din urmă (p. 156 ş. u.) se ocupă şi de „*de* ca pronume“ (relativ) şi „ca conjuncţie“, socotind că aceste funcţii ale lui *de* s'au desvoltat când

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42 UTC)

acesta „a luat, într'o situaţie oarecare, locul adverbului *ca* (quam)“... „Astfel, zicem: a trata *de amic*; a lua *de bani* buni; a trece *de om* bogat; a fi vestit *de frumos* etc.; ital. *egli è trattato da amico*; span. *aquella es celebrada de hermosa*; fr. mod. *traiter qquun de fourbe.* În toate aceste exemple, *de* este pus în loc de adv. lat. *ut* şi românescul *ca*“ (p. 156).

După H. Schuchardt, *Litbl.* 1892, p. 204, *de* din exemple ca: *venì vreamea de născù pruncul; am voit de o am făcut de isnoavă* ar fi o amestecare a lat. *de* cu slav. sudic *da* cu însemnarea „dass“.

Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 560, p. 604—5 (cf, şi § 644, p. 692) nu crede în această explicare, deoarece nu se poate vedeà cum s'ar fi putut produce acest amestec. D n punct de vedere al sensului crede că se potriveşte mai bine turc. *de* „und, auch“, care după G. Meyer, *EWA.* s. v. δε, ar fi şi la baza alb. *eδe*, *eδè*, δε, dar adauge că nu e exclus ca particula albaneză să stea în legătură cu s.-cr *ha*, gr. γε, slav. *že* şi ceea ce mai dă B. Delbrück, *Vgl. Syntax*, v. II, p. 498 ş. u., iar atunci *de* e un împrumut albanez în româneşte sau un rest traco-dacic. Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904, pp. 13—43, tratează amănunţit conjuncţia *de* cu toate înţelesurile ei, pe care încearcă să le explice pornind de la sensul lui *şi* consecutiv. În o notă pe p. 13 respinge originea turcească a acestei vechi conjuncţii, căci e imposibilă din punct de vedere istoric şi cultural. Împrejurările arată că *de* aparţine tezaurului străvechiu al limbei române; nu poate hotărî dacă *de* a intrat de o parte în limba română ca element traco-dacic, de altă parte în albaneză ca element iliric, ori dacă în aceasta din urmă ar fi element turcesc.

Cercetările lui Dimand se unesc întru toate cu cele ale lui Kr. Sandfeld-Jensen, *ZRPh.*, XXVIII, p. 11 ş. u., ceea ce constată şi acesta în darea de seamă pe care o face despre lucrarea lui Dimand în *ZRPh.*, XXIX, pp. 732—744. Tiktin, *DRG.*, p. 514 se asociază la cele spuse de Meyer-Lübke şi Sandfeld-Jensen.

Pentru a ajunge la aceste rezultate, savanţii streini amintiţi au pornit, cum am spus, de la înţelesul consecutiv al lui *de* care e indentic cu al paratacticului *şi*.

În adevăr noi avem parataxa cu *e* (în limba veche), care

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

are sens adversativ (= „iar") și cu *și* (în limba veche și actuală), care a ajuns să aibă sens consecutiv încă din cele mai vechi timpuri

Iată câteva exemple caracteristice atât pentru unul, cât și pentru cellalt: 1°. *E* (corespunzând lat. *autem*, gr. δέ, sl. **а**, же, uneori și gr. πλήν): *Măniiați-vă și nu greșiți, e ce grăiți în înremile voastre la straturile voastre milostiți-vă* (Candrea, *Psalt.* 5/5; Bianu, *Ps. Sch.* 9). *Cu mâna mĭa zidiŭ omu, e voi în groapă mă pusetu* (Hasdeu, *Cuv.* II, 364). *Ce voi deprinset năravorile lui, e al mieu năravŭ l-ați urâtu și lepădatu* (*Cod. Tod.* 224). 2°. *Și* („așa că", „ca să", „să", „de"): *Eu chiemaĭu și audzi-me, Dzeul mieu: pleacă ureachia ta mie și audzi cuventele meale* (Candrea, *Psalt.* 23/3-4; Bianu, *Ps. Sch.* 40—41); cf. și actualele: *îi dete o sticlă și bău, poruncì și făcù* ș. a. m. d. Acest *și* consecutiv este atât de întrebuințat încât în regiunea Bihorului, pornind din sintagme ca *trabă și margă* = »trebue și (= „astfel", „așa că", „așadar", „deci") margă«, iar apoi »trebue să meargă«, a putut să primească funcțiunea ipotactică a lui *să* de la conjunctiv, în sfârșit să ajungă numai un semn al conjunctivului (v. exemple la G Weigand, *Jahresbericht*, IV, 1897, p. 301 și Hetco György, *A berettyómenti román nyelvjárás*, Beuiș, 1912, p. 33).

Avem și exemple cu *și să* (=„ca să") încă din sec. XVI: *cine da-mi va arepi ca porumbilor, și se sboru se răpaosu?* (Candrea, *Psalt.* 104/11—12; Bianu, *Ps. Sch.* 167—8). *Vine domnul robilor acolo, și să întreabe cu nușiĭ de cuvinte* (*Ev. lui Radul Gram.*, Mat., 25, 19). *Și au pare-ți că nu pocĭŭ ruga acmù tatălŭ mieu, și înainte să-mi pue* (cor. gr. καὶ παραστήσει) *mai multŭ de doaospre-zeace legheoane de îngeri?* (*id.*. Mat., 26, 53). — Sec. XVII: *Să eși afară pănă nu soseaște putearea Chaldeilor, și să nu te cuprinze și pre tine* (Gaster, *Chr.* I, 147). *Au venitŭ fiĭul omenescŭ, și să mănțuească ce erà peritŭ* (id. I 127).

Și cu sensul consecutiv se întrebuințează și în dialectele din sud, cf. arom.: *Perpilliță, ca să nu lă frângă hătârea, tr'oară luă și-și asgunì paturilli căń* (Obedenaru, *Texte macedo-române ... de la Crușova*, publ. de I. Bianu, București, 1892, v. II, p 45/1). *Ea du-te la pap-auțlu ațela ... și strigă-l' acșițe* (P. Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, p. 3/20). *Li lo muma lo-Aràp ș-li mâcă, țe si-l' se-acață* (id., 3/27). *G'ine ma Araplu vrea ș-l'*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

află nă ńică acăţătură al Andrùş ş-lu mâcă (*id.*, 4/2). *Diznòă z-bâgă pre-alăgari şi cât ağumsi tu hoara li mul'ari oàrfâni, işì aestă şi-l' deadi ş-ńiclu fičor ţe-aveà...* (*id*, 33/13) ş a.

Pe *şi* consecutiv îl avem comun cu limbile slavice balcanice (srb. *te*, bg. *ta*), cu neogreace (*καί*), albaneza (*e*) şi cu dialectele italiene sudice (*e* < *et*; *a* < *ac*)[1]. Punctul de plecare pare a fi grecească, unde e foarte vechiu, de aici s'a întins mai departe.

Cum se vede însă din exemplele româneşti citate mai sus, din cele date pentru limba greacă şi neogreacă de Dimand *o. c.*, § 36, p. 40—41, pentru sârbă şi bulgară de Leskien, *Archiv f. sl. Philol.* XXII (1900), p. 1 ş. u. (cf. Dimand, *o. c.*, § 37, p. 41), pentru *e* albanez de Dimand, *o. c.*, § 35, p. 41—42, pentru dialectele siciliene şi italiene sudice de W. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 546, p. 588, Ascoli, *Un problema di sintassi dialettale* în *Arch. glott.* XIX, p. 457 ş. u. în adausul din XIX, p. 457 ş. u. şi în adăusul din XV, p. 223 ş. u. (cf. Dimand, *o. c.*, §, 38, p. 41—42), din înţelesul original de *şi* nu s'a desvoltat pentru corespondentele acestuia decât acel consecutiv, final, relativ, obiectiv şi atributiv. Dar *de* mai are şi sens temporal, condiţional, cauzal concesiv, iar desvoltarea acestor sensuri din *şi* nu se poate explică decât cu mare greutate şi în mod cu totul artificial. Cât priveşte pe albanezul ðɛ şi compusul cu *e* (< lat.*et*) al acestuia *eðɛ*, *eðè*, el are, cum vom vedeà, aceeaşi desvoltare semantică ca a lui *de* românesc, în urmare nu poate fi element turcesc, ci trebue să aibă la temelia sa acelaşi element latin care a dat naştere şi conjuncţiei româneşti. Compunerea lui cu *e*, care şi ea e de origine latină, dovedeşte acelaşi lucru.

Atât la explicarea albanezului ðɛ, *eðè*, *eðè*, cât şi la aceea a românescului *de* trebue să plecăm de la sensul temporal.

E ştiut că prepoziţia *de* se întrebuinţează pentru a însemnà punctul de despărţire şi plecare, începutul, nu numai în spaţiu, ci şi în timp. Această funcţiune în sens temporal şi-o are *de* de la originea sa, arătând încă în latineşte: 1°. o durată de timp care începe de la un punct oarecare (cf. *de medio potare die*

[1] Cât priveşte pe mgs. *unde* „und", care a ajuns să aibă sens ipotetic, concesiv, relativ, cauzal şi temporal (cf. L. Tobler, *Germania*, XIX, p. 92 ş. u.; Kr. Kraus, *Über die mittelhochdeutsche Konjunktion* **unde**, în *Zeitschr. f. deutsches Altert.* XLIV, p. 149 ş. u.; Dimand, *o. c.* § 39, p. 43), el poate fi citat ca o paralelă interesantă, dar n'a putut influenţà întru

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

la Apuleius; *de nocte abii piscatum* la Cicero; *de tertia vigilia* la Caesar, ș. a.); 2⁰. un moment de timp care urmează imediat după altul „inde ab, post, statim post" (cf. *non bonus somnust de prandio* la Plautus; *diem de die* la Livius; *Tacitus refert Pompeium Magnum de Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse* la Tertullianus, ș. a.[1].

Iată și câteva exemple românești: *Și de-aceea de-azi nainte poți să nu mă mai întrebi...* (Eminescu, *Poezii*, 205). *Dă azi înainte eu să fiu în locul tău nepotul împăratului* (Creangă, *Povești*, 206). *L-am slujit de mititel* (Gaster, *Chr.* II, 292/8). *Noi de copii ne știm* (Coșbuc, *Balade și idile*, 54). — Arom.: *Di oara țea puĭl'lu nu-l' dădeà bană a featil'eĭ ĭu z-duțeà* (Papahagi, *Basme* 35/11). Pentru d.-rom.: *zi de zi* (care se găsește și în *Cod. Vor.* 170/8), cf. arom. *dzuă di dzuă* (id. 292/30). — Istr.: *de când ăț omu falę?* (*Jahresb.* I, 138/13) = „de când îți lipsește omul?"

Deși astăzi îl simțim pe *de* cu înțelesul de „spre", „către", „tot", „din momentul în care se va începe, va fi" a însemnat el la început și în *de seară*, *de primăvară*, *de iarnă* ș. a. m. d: *Dar de* (= „din momentul în care va fi", apoi „către", „spre") *seară vin la voi să-ți dau gura înapoi (P. Pop.)*; forma articulată *de seara* și *de cu seara* ne păstrează mai bine înțelesul original al lui *de*. Tot așa sânt: *N'ar fi avut cine să mi-o lipească [casa cu lut]...*, *și de iarnă am fi degerat de frig* (Fundescu, *Basme*, 81). *Tot într'acel an, de primăvară, în postul cel mare, trecut-au un sol mic de la Leși la Poartă* (Neculce, *Let.*[2] II, 263).

Tot temporal trebue înțeles *de* și în vechiul și regionalul *de-acii(a)*: *Unul gustà selină, de-aciĭa ș'altul și ș'altul* (Hasdeu, *Cuv.* I, 354). *Și amu deaciĭa cu bucurie ne[s]fărșită bucura-se-vor, și de-aceiĭa nemică greață nu vor aveà, nice măhnire* (*Cod. Tod.*, 227). *De-aciĭa înfocară un coĭfŭ de her și-ĭ pusără în cap* (Dosofteiu, *V. Sf.*, 1 Sept., ap. Tiktin, *DRG.*). Numai trecând prin înțelesul temporal (cf. *Că dracul învită omul întâiu cu trufa, deci cu beția și cu răvnia și cu curvia...*, *Cod. Tod.* 228) a putut ajunge localul *deci* (< *de* + *aici*) să primească: 1⁰. o funcțiune conclusivă = „în urmare", „așadar" (cf. *[Unchiașul] răspunse trimișilor că: cine are trebuință, să vie la dânsul. S'au sculat*

[1] Exemplele sânt date după *Thesaurus linguae lat.* vol. V, fasc., col. 64—65.

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

deci împăratul şi împărăteasa şi s'au dus la unchiaş acasă, Ispirescu, *Leg.*², ap. Tiktin, *DRG.*); 2⁰. copulativă = „apoi", „şi", „iar", întocmai ca şi gr. δὲ, p. sl. *že* (cf. *L-au poftit pe sol la curtea domnească la cinste. Deci acel sol se ţineà prea mare*, *Let.*², II 365, ap. Tikt. *DRG.*). De-aici se ţine şi sintagna lui *de* cu *oară* (< h o r a) întrebuinţată pentru a răspunde la întrebarea *de câte ori?*: *Şi de trei ori grăiră lui* (Gaster. *Chr.* I, 2); *de trei ori cu bani o'mpleà* (*id.*, II, 294); *l-ar fi sărutat de o mie de ori* (Eminescu, *Nuvele*, 88). A r o m: *Ţ am dzâsă de ahâte ori . . .* (Weigand, *Ar.* II, 228). — M e g l. *Ancă di nă oară si joc* (Weigand, *Vl.-Megl.*, 71).

In această sintagmă *de* nici nu mai are funcţiunea de prepoziţie, ci pe aceea de adverb cu sensul „din momentul în care s. de când s'a început". Ca *de* latin şi romanic[1] să se simtă adverb a contribuit mult analogia lui *ante* şi *post*, iar pentru trecerea prepoziţiei în adverb cf. exemplul: *eu sânt pentru, tu eşti contra* ş. a.

Din acest adverb temporalul pus în fruntea unei propoziţiuni s'a desvoltat conjucţiunea temporală *de* cu sensul „din momentul în care, de vreme ce", iar din sensul temporal celelalte sensuri ale acestei conjucţii. In desvoltarea celorlalte sensuri a avut mare rol locul pe care l-a ocupat propoziţiunea secundară. Dacă propoziţiunea secundară a precedat, *de* s'a înţeles temporal, condiţional, concesiv şi cauzal, dacă a urmat, s'a înţeles mai mult consecutiv, final, relativ, atributiv şi obiectiv.

Dar să lăsăm să ne lămurească exemplele însăşi, deşi gruparea lor după sensuri nu e totdeauna cu putinţă din pricina că trecerea de la un sens la altul e aproape neobservată, aşa că adeseori nu putem spune cu siguranţă dacă avem a face cu unul ori altul dintre ele.

1⁰. T e m p o r a l: *De* (= „din momentul în care", „cât ce") *venrără cătră elu, dzise cătră 'nşii* (*Cod. Vor.* 18—8). *De* (= „din momentul în care", „cât ce", „când", „cum", „dacă") *trecură oarecare dzile, . . . deştinseră-se . . ., cumu se sărute Fistu* (id., 68/4). Tot aşa sânt: *Şi de vădzù celù înpărat acèle, şi mănie-să* (Hasdeu, *Cuv.* II 149). *Şi de vădzù sfănta Veneri că nu se poate apropiià . . .*, *ĭa luo apă* (id., 150). *Oh săracilor! cumù v'aţi înşelat de n'aţi crezut că voiu naşte pre Hrist* (id. II 322).

[1] Cf. fr. *du matin au soir*; *de mémoire d'hommes.*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Astăzi e mai obișnuit în poezia populară decât în poveşti, ceea ce arată că sensul începe a fi considerat arhaic: *Atunci vodă, de-l vedeà, ce din gură că-i ziceà?* (Teodorescu, *P. pop.*, 525 b). *Pe drum mare de-mi plecà, pân' la temniț' ajungeà* (id. 527 b). *Bădiuleasa de-l vedeà, Bădiuleasa ce-mi făceà?* (id. 544 a). Paralel cu *când* şi *deaca* îl găsim în: *Fetele, deaca-i vedeà, fetele de-i auzià, reci fiori le coprindeà* (id. 551 a). *Rece la gât când simțià şi puțin de se mișcà, sfoara de pe gât săreà* (id. 540 *b*). De bună seamă temporal a trebuit să se înțeleagă la început *de* şi în a r o m.: *Adžun fui ș-nu ń-deditŭ măncu; șă sitos fui di* („din momentul în care", „de vreme ce". „dacă") *nu ń-deditŭ tr s-biau (Cod. Dimonie* în *Jahresbericht,* IV, f. 1 a ms., 1), ca şi în albaneză: *i šoi, ƒotit eδè u-kumbisne è flijne* (Holger Pedersen, *Albanesische Texte mit Glossar*, 1895, 60/17, ap. Dimand, *o. c.*, § 35, p. 39) = „ei stânseră lumânările din momentul în care s. de vreme ce, de" apoi „şi se puseră şi dormiră".

2⁰. Din sensul temporal s'a desvoltat în mod firesc sensul c o n d i ț i o n a l (cf. *deoarece* < *de-oară-ce, de vreme-ce.*) Uneori nici nu putem deosebì bine condiționalul de temporal: *Şi de-ți* (= „din momentul în care", „dacă" temporal, apoi condițional) *va luà văşmântul şi cămaşa, nu-i apără* (Coresi, *Tetraev.*, ap. Cipariu, *Cr.* 12). *Fereşte-te de trufie, măcar de* (= „din momentul în care, „dacă" temporal, apoi condițional) *eşti la cinste mare* (*Fiziologul* ms. a 1777 publ. de Gaster, *Archivio glott.* X, 284/11). Tot aşa sânt: *De eşti năzdrăvană, Şi de-a fi să mor . . .* (Alecsandri, *P. pop.* 2). *De-ți sânt drăguliță, Soție de vrei, De vrei să mă iei, Mă scoate din stâncă* (id., 15). *Să nu care cumva să le găteşti plocon, că nu primesc. Dânşii dă nu ție-or da ție dar* (Jipescu, *Opinc.*, 101).

Găsim însă din timpurile cele mai vechi şi exemple care nu pot fi interpretate decât condițional: *Se nu taci de mere, de nu căndu veri tăča de mere şi podobi-me-voĭu celora ce deştingu în groapă* (Candrea, *Psalt.* 47/5-7; Bianu, *Ps. Sch.* 80-81; cor. lat. *ne quando*, gr. μήποτε). Foarte des e condiționalul *de* la Ispirescu, astfel. *Leg.*² 15/29; 157/34; 307/16; 397/5 etc. *Vru să ocolească şi el de o puteà şi să nu-i zică pe nume* (D. Stăncescu, *La gura sobei,* Bibl. p. toți, 27/1). *D'acì nu ştiu de m'oiu mai întoarce* (id. 91/5). *De mi-i drag, de nu mi-i drag, nu pociu spune peste sat* (Jarnik-Bârseanu, *Doine,* 157/4). *D'acolo s'a luat*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

din cârciume 'n cârciumioare să 'ncerce vinul de-i tare (Teodorescu, *P. pop.* 545 a). *Spre a vedeà de poate face ceva dintr'însul* (N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, ed. Minerva, Buc. 1902, p. 44/8). *Te-a întrebà de nu mai ştii de vre-un leac* (Sbiera, *Pov.* 27/23). In arom. *de* cu sensul condiţional e relativ rar: *angaţíńi fraţl'i manaintea, şi z-vidèm di vă li daŭ* (Papahagi, *Basme*, 33/34).

Prin *cum* pus înaintea lui *de* în propoziţiunea secundară se exprimă nedumerirea în privinţa putinţei producerii acţiunii exprimate prin predicatul acesteia: *Numai astfel se poate înţelege cum de vine Constantin Porfirogenitul să pună confiniile Pecenegilor din Moldova cătră Ungaria la miază-noapte de Unguri* (Conv. Lit. XIX 328). Se întrebuinţează mai ales după *a întrebà, a se mirà, a nu puteà crede* ş. a.: *Rău m'ai scos, dragă, din fire . . ., mult mă mir cum de m'ai scos* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 61). — Arom.: *Di nă oară Andrèĭu se-alăxi tu fată, cum di-l pinse aţèl din vale, di ş-deade zborlu si-l' da fičorlu* (Papahagi, *Basme, aromâne*, 1/24).

Prin punerea lui *ori* (< v o l e s) înaintea lui *de* sensul propoziţiei secundare condiţionale se generalizează: *l-au întrebat de se plătesc boi ca al lui în târg* (Sbiera, *Pov.* 2/9). Mai obişnuit e *ori* după *întrebà* (id. 18/21; 27/2 jos, 244/12) *cere* (id. 5/10); *vedeà* (id. 9/3); *şti* (id. 17/29); *a se încredinţà* (35/34) ş. a.

Prin întrebuinţarea la fel a lui *doară* (< *de oară* după Candrea-Densusianu) propoziţiunea secundară condiţională capătă un sens potenţial-ipotetic: *Urcă-te leică într'un copaciu mare şi te uită în toate părţile, doară de vei vedeà ceva aşa care să semene a sat* (Ispirescu, Leg.[2] 336). *Hai c'am găsit d'o hasnà, doar' d'om câştigà ceva* (Teodorescu, *P. pop.* 588 b.). *Apucase de se duceà mereu (la horă), doar de şi-o puteà mărità odorul* (Stăncescu, *La gura sobei*, 46/9). *Feciorul împăratului făcuse aşa că doar de o venì şi fata minunată* (id., 51/9).

O propoziţiune secundară ireală, care începe cu *de* temporal-condiţional, dar căreia-i lipseşte propoziţiunea principală, exprimă d o r i n ţ a i r e a l ă: *Codrule, frunză rotundă, de mi-ai da puţină umbră* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 327/2). *De ţ-ar fi secat mâna, când mi-ai pus tu cununa* (378). Des obişnuită e formula: *de-ar da Dumnezeu!*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

3⁰. Din *de* temporal și condițional s'a desvoltat cel concesiv: *De* (= „dacă, chiar dacă", „cu toate că") *m'ar pune pe-un cărbune, ibovnicul nu-l voiu spune.* (Pann, *Pov. vorbei*, I, 10/6; Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 10). *Găina, de* (= „din momentul în care", „dacă", apoi „cu toate că") *e pasăre, când bea apă, tot se uită și ea la D-zeu* (Ispirescu, *Leg.*, proverbe, ap. Tiktin, *DRG.*). *De-oiu* (= »chiar dacă«) *fi moartă de beteagă, mi-oiu face inima întreagă ș'oiu rugà . . .* (Pann, *Pov. vorbei*, ibid.). În exemplul arom.: *nu amintà fitšorĭ, di părăclăsì dumnidzău s amintă unà feată de așì erà și frundză di dafne* (Weigand, *Ar.* 125/1) partea din urmă trebue interpretată »chiar dacă ar fi o frunză de dafin«.

De »cu toate că, de și« se leagă nu numai cu condiționalul ci și cu indicativul (prezent ori viitor), dacă în propoziținea secundară se exprimă fapte reale: *Turtureà de-i turtureà, și tot face-și voie rea* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, I, 454). *Că de-i mic și ghemuit, are fața de'ngrozit, și de-i mare cât un ghem, Turcii toți de el se tem* (Alecsandri, *P. pop.*, *Ghemiș*).

De concesiv e obișnuit mai ales în legătură cu *și: Sântŭ cuvinte elinești . . . care unele nici la lexicoane nu să află, altele, de să și află și să înțelegŭ, ĭară . . . nu potŭ . . . venì la tălmăcitŭ* (*Bibl. rom. veche*, I 368, pref. *Mineiului* din 1698). *Celŭ ce va creade în mine, de va și murì, fi-va viu* (id., I 248). *De m'ai scăldà și 'n vinars Și tot trebui să te las* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, ap. Tiktin, *DRG.*). Din împrejurarea că *și* urmă de obiceiu imediat după *de* a rezultat compusul *deși*. Iată câteva exemple din cele date de Tiktin, *DRG.*: *De și ești diavol, dar ț'e tigva goală* (Pann, *Pov. vorbei*; Gaster, *Chr.* II 361). *Dar, de și am avut deplină satisfacțiune, însă n'a trecut mult și m'am convins că nu câștigasem nimic cu schimbul [mitropolitului]* (Ghica, 389). *Căci de și erà necontenite jalobele obștiei pentru jefuirile lui Moțoc, Lăpușneanu sau nu răspundeà sau nu le ascultà* (C. Negruzzi, 122).

Concesivul e mai pregnant dacă se întrebuințează în legătură cu *măcar, chiar* ori *cât*:

a) *Măcară de* (ὄφελον) *s'ar îndreptà căile mele, ca să păzesc dreptățile tale* (*Biblia 1688*, Ps. 118, 5). Impreună cu *și: Măcar bine de-l și chinuești și-l bați . . ., este pentru bunătatea* [= binele] *calului.* (*Mărg.*² 4 b, ap. Tiktin, *DRG.*). Cf. *măcar să:*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Trebile care ţi-le-oiu face eu, nu le-a face altul, măcar să fie cu stea în frunte (Creangă, *Op. compl.* III 15, ap. Tiktin, *DRG*). *D-zeu . . . toate le priimeşte, măcară şi ca mai sărăceşti şi mai mici să sânt darurile noastre* (*Cazania* 1580, Cipariu, *Cr.* 36).

b) *Şi mă lasă . . ., să-mi petrec cu cin' mi-i drag, de m'ar duce chiar în Iad* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, I 23). Se poate spune şi: *chiar să mă ducă în iad.*

c) *Omul d'ar fi cât de bun, vinul îl face nebun* (Pann, *Pov. vorbei*, I 93/5). Uneori *cât* se pune în fruntea predicatului care se repetă: *Soacră, soacră poamă acră, de te-ai coace cât te-ai coace, poamă dulce nu te-ai face* (id. III 4/8).

4⁰. *De* temporal se poate interpretă şi în sensul „că", „căci", „pentrucă", „fiindcă", deci c a u z a l: *Se vede că tot mai ai o leacă de noroc, de-ai nimerit* (propriu „din momentul în care", „dacă", apoi „că", „fiindcă ai nimerit") *tocmai la mine* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toţi, II 58). Tot aşa se înţeleg: *Se vede că vr'un blăstăm al lui Dumnezeu, nu altceva, aşa trebue să fie, de nu ai parte de ceea ce cauţi* (id. II 60). *Mare a fost taina durerilor tale, de-ai lăsat în lacrimi, de-ai lăsat în jale patrie, soţie, rude şi copii* (Alecsandri, *Suvenire,* Bibl. p. toţi, 461). *Ştia că a făcut un păcat de a călcat pe moşia slutului* (Ispirescu, *Leg.* 43).

5⁰. Din *de* temporal s'a desvoltat şi *de* c o n s e c u t i v cu înţelesul de „şi", „aşa că", „încât" supt influenţa propoziţiilor construite cu *şi* consecutiv. Trebue să pornim de la exemple ca: *Şi răpită fu corabia de* (propriu „din momentul în care", „de vreme ce", apoi „şi", „aşa că") *nu pute se potrivească se vântului* (*Cod. Vor.* 87/2). *Voiu deşchide cerĭul de* (propriu „din momentul în care", „de vreme ce", apoi „şi", „aşa că") *voiu lăsà o ploae* (Hasdeu, *Cuv.* II 48). *El se tot întorceà de* (propriu „din momentul în care", „de vreme ce", apoi „şi", „aşa că") *se uità înapoi* (Ispirescu, *Leg.*² 36). *O leacă* [a lipsit] *de* (propriu »din momentul în care«, »de vreme ce«, apoi »şi«, »aşa că«) *n'ai păţit şi tu ca dânsul* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toţi, III 11). *Ce ai uitat . . . de* (= »din momentul în care«, »de vreme ce«, apoi »şi«, »aşa că«) *te-ai întors înapoi?* (id. IV 5).

Tot aşa-l găsim şi în dialecte. A r o m.: *Lu l'a di-l ducă la protlu a lorŭ* (Cod. Dimonie în *Jahresbericht*, IV, f. 286/16; cf. şi 11/16; 28/16; 28 b/8 ş. a. m. d.). *Domnu su a agruluĭ va s aibă luatŭ păradz cu toc di ş acumpără aţel agru* (Weigand,

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Ar. 119/17). *Luludzli ń muşatile, ţi me râset de durńiĭ di ń judzi bunlu ń* (id. 125/4). *Se aspàr căpârle dińĭ fug.* (Papahagi *Basme aromâne*, 26/20). *Tată-su, l'dzâse, că erà nâşte agru-oamińĭ, ţe călcară lòcurle aeste, tăl'ară, vătămară, aspârsirà lume multă şi dispul'ară tuţĭ avuţl'i, di plândzeà h'il'i tu pâ'ntica mumâńilor di jalea ş-dipirarea, ţe o-fâţeà* (Papahagi, *Basme aromâne*, 337/3). *Lo calea câtră acasă-l', hăriòs, că vru Dumnidză, di ağunıse sânătos si-şĭ veadă părinţâl' şi nveasta* (id. 1/14). — M e g l. *Moaşa . . . lę dupu ea şi liunca cu micu di si duc la vali* (P. Papahagi, *Megleno-Românii*, Partea I, Bucureşti, 1902, 105, 11 jos). Mai des se întrebuinţează *de* în acest sens după verbele care însemnează *a merge, a veni, a duce, a se duce*, ca şi în arom.: *Moaşa . . . se duţi di li priştęta vaţĭli* (101, 2). *Si duţi unâ babă moaşă . . . di află unâ jel'icâ din apu* (101, Nr. 60, 1). *Şi-ŭ lę căcĭua şi-şĭ vini casă di-l'i-ŭ puni lu micu* (109, 6). *Si toarnă di lę treĭ tăcĭuńĭ prinşĭ* (101, 11). *La lę casă şi la duţi di la lęgă . . . ăn triuşă* (104, 2 j).

Citărn la acest loc şi câteva paralèle din limba albaneză: *vuri ńerez eδè mε sonej kualt* (Pedersen, s. v. *ve*; ap. Dimand, *o. c.*, § 35, p. 39) = „a pus oameni de (»şi«, »aşa că«) dreseră caii"; *mε la eδè fjeta me tε šok'en* (id. s. v. *e*, p. 122, ap. Dimand, *o. c.*, § 35, p. 40) = »m'a lăsat de (»şi«, »aşa că«) am dormit cu soţia sa«; *apofasisi mbreti eδè i beri tε humbur* (id. s. v. *apofasis*, ap. Dimand, *ibid.*) = „împăratul s'a hotărît de (»şi« »aşa că«) a considerat-o pierdută". „Pot să fur ouăle unei paseri de (»şi«, »aşa că«) nu mă bagă de seamă" se zice: . . . *eδè zogu mos tε değoñε* (id. s. v. *değoj*, ap. Dimand, *ibid.*).

Acest *de* consecutiv cu înţelesul de „şi", „aşa că", „încât" e foarte obişnuit mai ales după verbele care arată mişcare (*a alergà, a fugì, a se duce, a veni, a ieşì, a se stânge, a se cutremurà, a se învârtì, a se întoarce, a se repezì, a scoate*, apoi *a-i tâcâì inima, a cântà, a zice, a urlà, a strigà, a plânge, a suspinà, a râde* ş. a), stare, o trecere din o stare în alta (*a începe, a se face, a adormì, a creşte* ş. a.), un sentiment (*a se întristà, a se supărà, a se bucurà, a se veseli* ş. a.): *A visat o babă cum că iarba aia . . .* o să se facă pom mare, mare, de are să se înalţe până la cer (Stăncescu, *La gura sobei*, 56). *Urlau dobitoacele de ţi se făceà părul măciucă pe cap* (Ispirescu, *Leg.*², 7). *Suspinà de să-i spargă pieptul* (id. 308); cf. a r o m: *Tră-ţe plândzi di*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

ți-aspardzi ocl'il' (Papahagi, *Basme aromâne*, 3/15)[1]. *Știu că-i tâcâià (inima) de sta să-i iasă afară din piept* (id. 385). *Cade jos și adoarme mort de puteai să tai lemne pe dânsul* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toți, 31). *Fata împăratului se făcù un flăcău voinic de-ți erà dragă lumea să te uiți la el* (Ispirescu, *Leg.*[2] 30). *Copilul s'a pus pe un plâns de n'a putut nici un vraciu să-l împace* (Ispirescu, *Leg.* I, 2), ș. a.

Cum se vede și din cele două exemple din urmă, *de* consecutiv se poate pune nu numai după verbe, ci și după atribute care cuprind în sine însușiri care atrag după sine o urmare: *Un lup cu niște ochi turburați ... de băgà fiori în oase* (Ispirescu, *Leg.*[2] 17). *O răpciugă de cal slab de-i numărai coastele* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toți, IV, 13). *Amândoi, senini la față de păreà că sunt în viață* (Alecsandri, *P. Pop., Inelul și năframa*).

Aici intră și *de* întrebuințat în întrebări directe după *ce ai?, ce stai?* etc.: *Ce ai cu mine sfinte Sisoe, de mă bați?* (Hasdeu, *Cuv.* II, 289). *Ce ai la sufletul tău de ești tot fără chef și mâhnit?* (Ispirescu, *Leg.*[2], 192). *Apoi ce stai dumneata de vorbești?* (id., 327). *Ce dor greu supune inimioara ta de stai singurică... și nu poți cântà?* (Alecsandri, *Suvenire*, 13). *O țară! ce-ți lipsește de-atât te-ai întristat?* (Bolintineanu, *Legende istorice*, Bibl. p. toți, 7).

Deoarece după *cum* trebue să înțelegem *ai făcut, ai ajuns* etc., tot *de* consecutiv avem și în întrebări de felul lui: *Cum de vii tu la bani de la dânsa?* (Sbiera, *Pov.*, 4). *Cum de n'ați auzit prin ce țară-i răspândit?* (Teodorescu, *P. pop.*, 560*a*). Adeseori înaintea lui *cum* se prepune *dar* ori *oare* și se postpune *anume* și *adecă: Da' cum ai cutezat tu să ...?* (Sbiera, *Pov.*, 36). Cf. *Cum ai făcut de ai venit după noi?* (Ispirescu, *Leg.*[2], 239). *Cum face el de se lipesc picioarele iar la loc?* (Sbiera, *Pov.*, 249). 272). *Cum a făcut de i-a călcat porunca?* (Ispirescu, *Leg.*[2], 272). *Intrebând-o cum vine de face calul dumitale galbeni?* (Ispirescu, *Leg.*[2], 100; prin atracție în loc de: *Cum vine calul dumitale de face galbeni?*).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Se întrebuințează des consecutivul *de* mai ales în povestire pentru a arătà ceva neobișnuit: *De frumoasă ce-mi ereà se duceà vestea de ea, și vestea și pomina, de la Olt la Craiova*

[1] Aceste exemple explică pe *sparge* din: *pasărea a început să cânte de să se spargă* (Ispirescu, *Leg.*[2] 397).

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

(Teodorescu, *P. pop.* 636 *a*; cf. şi 562 *a*, 577 *b*, 604 *a*, 617 *b* etc.). *Tot eşti tu bisericoasă, de s'a dus vestea* (Creangă, *Op compl.* Bibl. p. toţi, V 39). — Arom. *Nă pălate tută di soare, di nu puteaĭ s-mutreştĭ, ca-ţi lua ocl'il'* (Papahagi, *Basme aromâne*, 281/3).

Am amintit că de multeori e foarte greu de deosebit înţelesul lui *de*, putându-se interpretà acelaşi exemplu în mai multe chipuri. Totuşi sânt cazuri când la această deosebire sântem ajutaţi de anumite criterii formale. Un *aşa, astfel* ori ceva asemănător pus în propoziţia antecedentă celei începătoare cu *de*, ne arată că această din urmă trebue înţeleasă consecutiv: *Văzură palatul strălucind astfel, de la soare te puteai uità, dar la dânsul ba* (Ispirescu, *Leg.*² 7). *Miile de paseri cântau fel de fel de cântece, aşa de duioase, de erau în stare să te adoarmă* (id. 17). *Se zăpăci până într'atâta, de nu ştiù deocamdată să zică nici două boabe legănate* (id. 387). *Dau într'un ghimpe. Aşa, de m'a săgetat pustiul de ghimpe, încât am ţipat* (Teodorescu, *P. pop.* 244).

Tot aşa e şi exemplul următor, cu toate că demonstrativului îi corespunde un corelativ: *Pe locul hotărît se adunase ... atâta lume, câtă frunză şi iarbă, de nu se mai puteà mişcà* (id. 275). Dacă ar lipsì *astfel* din propoziţiunea următoare: *In dreapta şi în stânga erà o pădure tot cu de astfel de pomi de îţi plăceà să-i priveşti* (id. 243), *de* ar puteà fi înţeles şi relativ (= „pe care").

Prin faptul că după *de* consecutiv urmează indicativul, întrebuinţându-se un timp în care acţiunea e sfârşită, în propoziţiunile cu *de* se exprimă că urmarea s'a şi produs ori nu, cf. *A băut apă şi s'a umflat de a crăpat* (Ispirescu, *Leg.* ² 104).

6⁰. De la sensul consecutiv nu e decât un pas până la cel final („ca să", „să"). Şi dovadă că *de* final s'a desvoltat din cel consecutiv e faptul că cel dintâiu totdeauna cuprinde în sine şi ceva consecutiv şi în urmare se poate redà prin *şi: Şi aşa merse de* (= „de vreme ce", apoi „şi", în sfârşit „ca să" „să" + conjuctivul) *petrecù pe frate-său la groapă* (Ispirescu, *Leg.*², 353). Cu *şi* se poate redà *de* final mai ales după verbele care arată mişcare şi stare (cf. *de* consecutiv la 5⁰), apoi după *a pune, a trimite* ş. a. *S'au strâns Ţiganii de* (= „de vreme ce", apoi „şi", „aşa că", în sfârşit „ca să", „să" + conjuctivul) *s'au sfătuit* (Stăncescu, *La gura sobei*, 23). Tot aşa sânt: *Umbra lui... vine*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

noaptea de munceşte şi chinueşte pe bieţii... (Ispirescu, *Leg.*[2] 102). *În toate zilele se duceà la puţ de aduceà apă pentru casă* (Ispirescu, *Leg.*[2] 386). *Atuncea au alergat Pepelea la dânşii de i-au prins şi i-au legat în locul boilor la jug* (Sbiera, *Pov.* 11). *După ce se mări, îl puse de învăţă carte* (Ispirescu, *Leg.*[2] 183). *Sus pe vârf, la Petricea, stăteà de se odihneà* (Teodorescu, *P. pop.* 478 *b*). *Trimise slujitori... de aduse pe soru-sa* (Ispirescu, *Leg.*[2] 183).

Un *de* final poate trebue să vedem în arom.: *soru ma mare lo zone de asime şi s duse napoi di vindeà* (Weigand, *Ar.* 126/8). *Plinu de bucurie, să veadă frate su... indreptu, se duţe di lu află* (*Jahresbericht*, II, 50, No 29). — Megl.: *si duţi àn un ciair ...ĭundi l'ĭa lęgă cal'ili, di pasc àn vęră* (Pap., *Megl.*, 106/9). *Şi si lę popa di la cęntă loşu* (109/23).

Întocmai cum prin *de* consecutiv, aşa şi prin *de* final avem putinţa să exprimăm o actio perfecta în propoziţiunea secundară. *Atunci ea îi dete ceva de* (= „şi") *băù* (Ispirescu, *Leg.*[2] 279) exprimă că ceea ce s'a dat a şi fost băut, în vreme ce *să bea* s. *ca să beà* nu poate exprimà acest lucru.

Desvoltarea lui *de* final este întru toate analoagă celei a lui *să* (< lat. se, si) de la conjunctiv, care din condiţional a ajuns consecutiv şi final în legătură cu conjunctivul, al cărui semn a rămas pe urmă.

Faptul că *să* s'a întrebuinţat totdeauna şi în sens condiţional (cf. *Să veţi fi îmblândŭ în tocmelele mele..., da-voĭu voao ploae în vreme,* Hasdeu, *Cuv*, I, 6; *Să ştiu bade că-i venì, Frumos m'aş împodobì Şi 'nainte ţi-aş ieşì,* Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 115), condiţional-potenţial (*Apoi de, eu zic, cu mintea mea a proastă că pământul să fie mai gras pe lumea asta*, Ispirescu, *Leg.*[2] 178), nu numai în sens consecutiv (*Dare-ar Dumnezeu o ploaie, să se facă tot şiroaie, să crească vălcelele şi să spele relele*, Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 222; *Să-ţi dee şi sănătate cu luna să nu mai vezi lumina*, id., 286) şi final (*Puse la cale să-i gătească merinde*, Ispirescu, *Leg.* 3; *Dă-mă, maică, unde trag, să trăesc traiul cu drag*, Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 273) ori ca simplu semn al conjunctivului (*Atunci împăratul a început să-i făgăduiască*, Ispirescu, *Leg.*[2]) fără îndoială a contribuit ca *de* să ia desvoltarea semantică pe care am schiţat-o mai sus. A putut, ce e drept, să mai contribue la aceasta şi influenţa slavului *da* întrebuinţat cu indicativul, cu sensul de *ut finale* cu conjunctivul, aceasta

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

cu atât mai mult că timp foarte îndelungat limba slavă a fost limba oficială nu numai în biserică, ci și în stat, iar cele dintâiu cărți bisericești românești, a căror tradiție se resimte și astăzi în limba bisericească, au fost traduse tocmai din slavonește și cele dintâiu acte românești s'au redactat avându-se în vedere modelele slavone[1]. Totuși ea nu era absolut necesară.

De final e și *de* care se pune între două imperative: *Vino de taie pe ăst dușman al mieu* (Ispirescu, *Leg.*[2] 9). *Fă bine de înapoiește un leu!* (Creangă, *Op. compl.*, B. p. toți, IV, 91). *Pân' s'o gătì mireasa, ia 'ncalică pe roșul, de-ne-arată umbletul* (Teodorescu, *P. pop.*, 523 b).

Pentru a exprimà pe *ut finale*, afară de să, întrebuințăm astăzi în limba română de obiceiu pe ca (< quam) să. *Fă-mă peană'n clopul tău, Ca să te umbresc mereu* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 298) și pe pentru ca să, pe care-l găsim și în limba veche: *Nu ĭaste rău ca să se bucure de răulŭ altuĭa, pentru ca să se pedepsească acela carele are* ... (Gaster, *Chr.* I, 341/1). *Voĭu să-mi scoți mie un ochĭu pentru ca să scoți pizmătarețului amândoi* (id. 341/19 jos).

In limba veche însă mai găsim pe cum (< quomo[do]) să: *Sveatul voiniciloru fu, cumu se uciga fuglii* (*Cod. Vor.* 94/20); cum ca să: *Hristos au luminat beseareca sa ... cum ca să poată vedeà și să cunoască fiecine prețul odoarălor ei* (Gaster, *Chr.* I, 114/9); că (< quod) să: *Atâta bucurie vor să simțe sfinții în raĭu ... că să li să pară o mie de ani ca o dzi* (id. I 298/10 jos); cum că să: *Cu scrisoare au făgăduit împăratului cum că după șase luni desăvârșit învățat ... pre cocon să-l dea împăratului (Ist. Sindipii* 1802, Gaster, *Chr.* II 188, ap. Tiktin, *DRG.* 454); pentru să: *Și le acoperì acolo Dumnedzeu ..., pentru să nu mai vadză răsâpa și prada Ierusalismului* (Gaster, *Chr.* I, 149/14); dereptŭ să: *Elŭ dereptă să nu spae boĭarii și să nu părăsească jocul, alergă de sfărimă o oglindă* (id. I 61/13 jos); Dosofteiu întrebuințează și pe întru să: *Căndu să apropiĭea supra mĭea făcătorii de rău, întru să mănânce cărnile mĭeale* ... (id. I. 247; Ps. 26/2.)

In dialecte situația e cam aceeași: Arom. are alături de *să* (*si*) și pe *ca să*; lui *pentru să* îi corespunde *tea (tă, ta) să* și *tra să*. In megl. găsim pe *dintru să, dintru că să*. Istr.

[1] Dimand, *o. c.*, § 21, p. 20.

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

afară de *se* are pe *ke se,* apoi slav. sud. *neka, za* şi *ke neka.*

Faptul că alături de atâtea conjuncţii compuse cu *să* a continuat să se întrebuinţeze şi mai departe singur *să* cu sens final, a uşurat naşterea şi a unui compus al acestuia cu temporalul *de,* a lui *de să.*

In textele cele mai vechi *de* din *de să* îşi păstrează sensul original temporal: *Dzise miĭaşulu se lu ducă elu întru plăcu* (=„pâlcu"), *şi dzise, cu rane se lu întrĭabe, de* (=„din momentul în care", apoi „ca") *se înţelegă* (*Cod. Vor.* 43/11). *Audzi Domnul [rugăcĭurea mea], Domnul ruga mea preimi, De* (= „din momentul în care", apoi „ca") *se sfiĭască-se şi smenteascà-se toţi vrăjmaşii miei; întoarcă-se şi ruşineadzi-se foarte curundu* (Candrea, *Psalt.* 8/11; *Ps. Sch.* 15). *Omul ccla ce nu-şi va lăsà lucrul său Sămbătă . . . de* (= „din momentul în care", apoi „ca") *să meargă la beserică . . . de* (= «din momentul în care», apoi «ca») *să se roage* (Hasdeu, *Cuv.* II 47). *Iară te veri întorce în trupul tău la dzua de înviere, de* (= „din momentul în care", apoi „ca") *să priimeşti ce ţi e gătitŭ* (Hasdeu, *Cuv.* II 328) ş. a.

Cum se vede din exemplele citate, de la *de să* temporal până la sensul de *să, ca să, cum să* final nu e decât un pas. Nu trebuià decât slăbirea înţelesului temporal al lui *de* pentru ca acel final al lui *să* să ajungă atotstăpânitor în noua sintagmă. Procesul de slăbire a lui *de* temporal trebue să se fi săvârşit înainte de veacul XVI, căci în acest veac găsim exemple care nu se pot interpretà decât final: *Upov[ă]ieà pre Dumnedzeu, de se măntuească elŭ acum, de va vrea lui (Evang. lui Radul Gram.,* Mat. 27, 43). *Mariĭ preoţi . . . învitară gloatele, de să ĉară Varavva e Isusŭ să-lu piarză* (ibid. 27, 20).

In limba mai nouă *de să* n'are numai sens final, ci şi consecutiv — sensul care i-a rămas totdeauna lui *de* final — şi oarecum optativ, mai ales când în propoziţiunea cu *de* se cuprind oarecare formule de blestem, jurământ etc.: *Dobândì un drag de copilaş, de* (= „aşa că", „încât") *să-l vezi şi să nu-l mai uiţi* (Ispirescu, *Leg.* 41). *Se încinse o luptă, de* (= „aşa că", „încât e de dorit") *să te ferească Dumnezeu* (Ispirescu, Leg.[2] 28; cf. şi 308 şi 383).

Acest *de să* se întrebuinţează mai ales în povestire pentru a arătà că o să urmeze ceva neobişnuit: *Se puseră la masă şi traseră un chef de să se ducă pomina* (Ispirescu, *Leg.*[2] 141). *Cio-*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

banul adormì şi trase un puiu de somn până a doua zi, de să se ducă vestea (id. 252). Tot aşà sânt şi: *Bieţii smei ţipau de usturime în para focului de să le plângi de milă* (id. 294). *Copilul . . . se făcuse un băiat de să nu te înduri de el* (id. 354) ş. a.

Că *de să* în aceste propoziţii este consecutiv, o dovedeşte faptul că el poate fi înlocuit cu particula consecutivă *încât, aşa încât*, care se întrebuinţează şi ea în astfel de propoziţii, cf. *Este atât de frumoasă, încât s'o vezi şi să n'o uiţi în toată viaţa ta* (Ispirescu *Leg.*[2] 101); *aşa încât* (id. 304, 352 etc.).

Finalul *de să* se întrebuinţează în special după verba timendi: *Se temìa de Mihail . . ., de să nu se scoale să-i ia înpărăţiìa* (Hasdeu, *Cuv.* I 384). Explicarea se găseşte în felul de a se construì cu *de* al acestor verbe (cf. *mă tem, mă îngrozesc, tremur, mi-e frică, mă înfricoşez* ş. a. m. d. *de cineva* s. *de ceva*), în care *de* are menirea să arate izvorul de unde despărţindu-se vine frica.

De să final a fost considerat ca unitate încă din cele mai vechi timpuri. În urmare înaintea lui s'a putut pune *ca* (< quam) şi *cum* (< quomo[do]), întocmai cum s'au pus şi înaintea lui *să*, ca împreună cu acesta să formeze conjuncţiile *ca să* şi *cum să*. Astfel am ajuns să avem şi combinaţiile *ca de să* şi *cum de să:*

a) *Dat-am . . . cartia dumni-meale . . . rugătoriului nostru egumănului de Tismana . . . spre aceasta ca di să hie volnici şi putearnici a ţine şi a lua den tot venitul* (Hasdeu, *Cuv.*, I, 109, a. 1601).

b) *Sfatŭ făcură Farisei[i] pre Isusŭ, cumŭ de elŭ să-l piarză (Evang. lui Radul Gram.*, Mat. 12, 14). Acest complex e obişnuit şi astăzi mai ales după expresii de mirare, spaimă, supărare şi alte afecte, arătând nu atât faptul, cât mai mult modul producerii acestuia:

Ii erà milă de tinereţele lui, cum de să se prăpădească o aşa bunătate de june (Ispirescu, *Leg.*[2] 102). *Cum de să* se găseşte la Ispirescu, *Leg.*[2] după *a se căi* (54), *a căinà* (297), *a se căi şi a se căinà* (106), *a fi supărat* (111), *a fi de ceasul morţii de ciudă* (120), *a se da de ceasul morţii şi mai mult nu* (373), *a fi cuprins de spaimă* (233), *a nu se puteà astâmpărà de necaz* (280), *a se ciudì în sine* (299), *a se puteà minunà* (386), *a nu se puteà dumirì* (289), *a nu-şi puteà da seamă* (236) ş. a. Tot aşa e şi: *începù să o dojenească cu nişte vorbe cam luătoare în râs cum de numai să se gândească* (id. 234). *Ei nu se puteau învoì*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

cum de Ţugulea să ajungă (id. 320). Asemănător, dar cu un *cum*, înţeles mai mult ca adverb decât ca conjuncţie, e: *se luară de gânduri bieţii ciobani cum de... să dea ei peste o aşa pagubă* (id. 397).

Şi în limba albaneză găsim un corespondent al românescului *de să*: *eðè tɛ* (unde *tɛ* e semnul conjunctivului, deci corespunde lui *să*; pentru *è tɛ*, cf. rom. *şi să*): *tɛ tɛ jap gizmen e mbretɛkut, eðè tɛ bɛ netš mbɛrét* (Pedersen, s. v. *vétɛhe*, ap. Dimand, § 35, p. 40) = „îţi voiu da jumătatea împărăţiei de (propriu „din momentul în care", apoi „ca") să fii împărat".

7⁰. *De* temporal a luat cu timpul un înţeles de pronume relativ din exemple ca: *Ce-ţi fu, mare, de* (=la început „din momentul în care", „de vreme ce", apoi „care" „ce") *fugişĭ, şi ţie, Iordane, ce turnaşi-te înapoi* (Candrea, *Psalt.* 243/1—2; Bianu, *Ps. sch.* 380); pronumele *ce*, care urmează în partea a doua a propoziţiei, ne dovedeşte că *de* din partea întâia trebue înţeles relativ. *Se nu bucure-mi-se vrăjbitorii-mi fără dereptate, de* (=„de vreme ce", apoi „care") *urescu mere în deşertu* (Candrea, *Psalt.* 63/15; Bianu, *Ps. sch.* 106). *Tu eşti însu înpăratul mieu, de* (=„de vreme ce", apoi „care") *dziseş spăsenie la Iacovu* (Candrea, *Psalt.* 83/7; Bianu, *Ps. sch.* 136). *Cine este de-mi* (=„de vreme ce", apoi „care") *ajută la mâncare?* (*Iahresbericht*, III, 288). *Am un cal* [iute, straşnic] *de* (=„de vreme ce", apoi „care") *se duce ca vântul* (Ispirescu, *Leg.*² 262, ap. Tiktin, *DRG.*). După analogia acestor exemple *de* s'a putut întrebuinţă în sens relativ şi în cele următoare: *Erà un om de* (=„care") *aveà o rană rea* (Hasdeu, *Cuv.* I, 358). *Aveà... o fată anume Aftina de* (=„care") *erà prea frumoasă* (ibid 366). *Şi născù un fecior de-i sămănà întru tot* (ibid, 375). Se întrebuinţează acum popular în Muntenia: *Luptarà ostaşii la bătălia dă* (=„care") *fu cu Turcu* (Jipescu, *Opinc.* 87). Mai ales după *ăl, a, ăi, ale: Se plângea şi ăl de are, şi ăl de n'are*, (Pann, *P. vorbei*, I, 145). *Ăl de ştie carte are patru ochi* (Zanne, *Prov.* V, 143). *Ăl dă omoară broaşte face un păcat mare* (*Sez.* III, 25/10).

Ca şi relativul *ce*, *de* se poate întrebuinţă pentru orice raporturi de caz, însemnând şi *al căruia, căruia, pe care, de care, în care* ş. a. m. d. atât în singular, cât şi în plural: *am un ou roş de* (= „care") *creşte în pământ* (Gorovei, *Cimilituri*, No. 359). *A făcut tot aşa cu unu de* (= „care") *făceà pâne* (Stăncescu,

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

La gura sobei, 76). *Pleacă cu pantoful și inelul fete-i de-i* (= „căreia-i") *plăcuse* (id. 52). *Și născu-se fecioru den Elena... de-lŭ* (= „pe care-l") *chemà pr'insul Romanŭ pre numele moșusău* (Hasdeu, *Cuv.* I, 392). *Vedzù maica Domnului... un omŭ de-l* (= „pe care-l") *mâncà o gadină mare* (*Cuv.* II, 334) ș. a. — A r o m.: *Pitrecù oameń de* (= „care") *anară luludzĭ de multe loyìe; o râse cu luludzile di* (= „încât", „și") *durńi și el fudzì* (Weigand, *Ar.* II, 125/3).

Între *de* relativ și cel consecutiv e o strânsă legătură. Uneori nici nu-l putem deosebì bine pe unul de cellalt. Și aceasta dovedește originea lor comună: *Copilŭ... nu spuse nimănui nimica, ce-ș căută treaba... până află vreme și prilej de* (= „și", „așa că", „încât" și „în care") *spuse părinților... toate lucrurile* (Gaster, *Chr.* I, 171). *Ce le sânt păcatele acestora, de* (= „așa că", „în cât" și „care") *se muncesc într'atât întru întunerec?* (Hasdeu, *Cuv.* II, 318; tot așa la 322). *Veneà o ceată de fii de împărați... pe niște armăsari de* (= „așa că" și „care") *mâncau foc* (Ispirescu, *Leg.*[2], 246). *Are una [piatră] în frunte de* (= „și", „așa că" și „care) *strălucește ca un soare* (Creangă, *Op. compl.*, Bibl. p. toți IV, 32). *Făcù o nuntă de* („așa că", „încât" și „despre care") *se duse vestea peste tot pământul* (Ispirescu, *Leg.* [2], 332); cf. și: *A făcut o nuntă împărătească de a ținut șapte zile și șapte nopți* (Stăncescu, *La gura sobei*, 54) ș. a. Interesant e exemplul: *Care, măre, s'o află, care de* (= „așa că" și „care") *de s'o adună... ca să meargă?* (Teodorescu, *P. pop.*, 609 *b*), unde prin întrebuințarea lui *de* se înlătură cacofonia care ar rezultà din întrebuințarea relativului după interogativul *care*.

8°. Ca și *să* de la conjunctiv, *de* a ajuns să nu aibă vreo însemnare deosebită, ci numai să lege de propoziținile lor principale propoziținile secundare subiective, obiective, atributive ori cu funcțiuni modale. Deși în aceste cazuri *de* se poate interpretà uneori temporal, altădată consecutiv ori chiar final, el se poate redà mai nimerit prin *că* ori prin *să* + conjunctivul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Leagă propoziținì secundare:

a) s u b i e c t i v e după *a se întâmplà, a fi obiceiul, a se face* etc.: *S'a tâmplat atuncea de a murit un corăbier* (Dosofteiu, *V. Sf.*, 29). *Dar al nostru împărat... într'o seară s'a 'ntâmplat pe la noi d'a înnoptat* (Teodorescu, *P. pop.*, 116 *b*). *Eră obiceiu de veneau feciorii... de împărat la horă* (Stăncescu, *La gura*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

sobei, 49). *În ziua de Joia cea mare este obiceiu de iese domnu la biserica cea mare* (*Gheorg., Let.*[2] III, 318.) — Megl.: *Cọn si pugudeşti di vini n-casă vrin oaspiţă* (Papahagi, *Megl.*, 107/9 jos). *Acu si pugudeşti di vini ăn casă vrin axén* (id. 116/6 jos).

b) α) obiective drepte: *Incepù Aglaida de născù cocon* (Gaster, *Legende inedite, Alexie*, 9/8 jos). *Pentru ce cutezi tu de mărturiseşti pre alt Dumnezeu?* (Dosofteiu, *V. Sf.* 20/13). *Dete Dumnezeu de i se împlinì această poftă* (*Gheorgh. Let.*[2] III 318); cf. şi: *dete Dumnezeu în cele din urmă de* i *se împlinì şi această poftă* (Ispirescu, *Leg.*[2], 393). *Apucase de se ducè, mereu* [*la horà*] (Stăncescu, *La gura sobei*, 46). *Eu îndrăsnii de venii să-l dobor* (id. 89). *Vitrega întrebă pe copii cum au nimerit de s'au întors* (Ispirescu, *Leg.*[2] 334). *Ouşoare că scoteà şi'ncepù de le'mpărţeà* (Teodorescu, *P. pop.* 532 *b*). *I-a dat Dumezeu în gând de a pus în boloboc... pe junele...* (Ispirescu, *Leg.*[2] 356) ş. a.

Propoziţiunea obiectivă care se începe cu *de* trebue considerată ca o urmare a dispoziţiei exprimate prin predicatul propoziţiunii principale mai ales când acesta înseamnă a *porunci, a îndemnà, a face, a rugà, a lăsà, a trimite, a zice, a pune, a ajutà* ş. a. m. d.: *Învăţă întâiu de-l giunghiară cu sulițe în coaste* (Dosofteiu, *V. Sf.* 35/3 jos; cf. *învaţă să tae capul svântului*, id, 63/2). *Drept' aceĭa poruncit-amŭ a ştiuţilorŭ şi învăţaţilorŭ... de au tălcuită sfănta scriptură* (Gaster, *Chr.* I 161/2). *Derept aceaia ìarăşi poruncì de scriseră (Bibl. rom. veche*, I 198). *A poruncit de au deşertat sacii de cenuşă* (Sbiera, *Pov.* 17). *Poruncì de înhămă caii la butcă şi pornì* (Ispirescu, *Leg.*[2] 109: cf. şi 323, 344, 353, etc.). *Îndemnă Varda pre împăratul de jungheà pre Theoctistă* (Hasdeu, *Cuv.* I, 387). *Şi-l face de-şi gonì pre mumă-sa* (id. *Cuv.* I, 387). *Să nu-i tăere capul, curundu aceşti oameni toţi către Dumnedzeul ei face-e-va de pleca-se-vor* (id. *Cuv.* II, 155). *Îl făcù de spuse cum are atâta avere* (Ispirescu, *Leg.*[2] 280). *Întreabă... cu ce putere făcù el de le descoperì ascunsurile* (id. 239). *Zise de-l bătură* (Hasdeu, *Cuv.* I, 372). *Pe Domnul lăudară că le-au ajutat de-au ajuns vii nevătămaţi* (Ispirescu, *Leg.*[2] 322) ş. a. Pentru *a pune, a trimite* etc., v. exemple la 6⁰. — Arom.: După *puteà*: *Cum putuşi di 'nviţaşĭ ahtare băttère muşată cu fluièra?* (Dr. Obedenaru, *Texte-macedo-române... dela Cruşova*, publ. de I. Bianu, Buc. 1892, II, 46/1). *Câte lucre grealle erà, elli*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

puteà de le adară (Gaster, *Chr.* II, 276). *Aistu căftă di l'i aduseră ştiflă* (*Jahresbericht*, II, 44 No. 22). *Caftă, di l'i aduseră ună ligătură de verdzi* (ibid. 54, No. 34). — După *băgà* „începe": *băgă de adără tule* (Weigand, *Ar.* 118, 10.

β) obiective nedrepte: *Pepelea s'au apucat de au rupt bourului coarnele* (Sbiera, *Pov.* 2). *Fiul împăratului . . . se apucă de îngropă cada în pivniță* (Ispirescu, *Leg.*[2] 260). *S'a apucat de a așezat prin casă* (Slăncescu, *La gura sobei,* 45). *Se apucă de le grijește bine* (Creangă, *Op. compl.*, Bibl. p. toți IV, 13); cf. *mă apuc de lucru,* ∽ *de mâncat* etc. *Românii crezând a-și asigură libertatea . . ., se puneau de ucideau pe aristocrați* (Bălcescu, *Ist. Rom. sub Mihaiu V. Viteazul,* Buc. 1887, 397); cf. *ei se puseră și îngropară mortul* (Ispirescu, *Leg*[2] 374). *M'am învrednicit de am deslegat aceste dumnezeești cuvinte* (Hasdeu, *Cuv.* II, 54); *mă învrednicesc de cinste,* ∽ *de laudă* etc. *Se lăsară, deci, de le puse pe acestea lui în spinare* (Ispirescu, *Leg.*[2] 157). *Mulțumesc împăratului că . . . a stăruit de ne-a făcut oameni* (id. 283) ș. a. — Arom. *Perpilliță criscù și agiumse di se fețe gione de șesprădzețe di anĭ* (Obedeneru II, 14/1).

c) atributive (cf. și 70): *Cum au fost vreamea lui Valaam, de au grăit măgarĭul cu glas omenesc, așijderea și aiča* (Gaster, *Legende inedite, Plachida,* 261 jos). *Are obiceiu de aruncă buzduganul* (Ispirescu, *Leg.*[2] 85). *El cugetă că ce să fie pricina de le-a zis tată-său să-i păzească mormântul* (id. 254). *Ia spune-mi, flăcăule, ce este cauza de cântă pasărea măiastră, cum pui tu piciorul în biserică?* (id. 299). *O întrebă care să fie pricina de stă tristă* (id. 326) ș. a. În toate aceste exemple originea temporală a lui *de* este evidentă în urma împrejurării că el poate fi înlocuit nu numai prin *că*, ci și prin „de vreme ce" ori chiar prin „când".

d) cu funcțiuni modale apropiate de cele de obiect, la origine însă evident temporale: *S'au îndurat Dumnedzău dintru mila sa de ne-au dăruită* (= „dăruindu-ne"; propriu „de vreme ce", dar și consecutiv: „și ne-au dăruit") (*Bibl. rom. veche* I, 139). *S'au nevoit Măriĭa Sa de a cercată* (= „cercând" s. „a cercà", „să cerce"; propriu „de vreme ce", apoi și „și a cercat" (*id.* I, 1507). Tot așà sânt: *Ne-am nevoit de am săvărșită acestă lucru* (*id.* I. 250); cf. pe aceeași pagină cu trei rânduri mai nainte: *nevoitu-ne-am și noi să ne arătămŭ credinții cu fapte.*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Cu mare osărdie s-au cumpătatŭ de-au cercatŭ până s-au spodobitŭ de-au găsitŭ izvorulŭ vieţii . . . (*id.* I, 156). *Miron Logofătulŭ au lăsatŭ de n'au scrisŭ* (= „nescriind"; propriu „de vreme ce", apoi şi „aşa că", „şi n'au scris") (Neculce, *Let.*², 178); cf. pe aceeaşi pagină însă: *nu le-amŭ lăsatŭ să nu le scriu. Care nu puţinŭ lucru aŭ făcutŭ Nicolaĭ Vodă atunce, de aŭ mersŭ* (= „mergând", „că au mersŭ"; propriu „de vreme ce", „când au mersŭ") *la gazda luĭ Dimitraşco Vodă* (*Neculce, Let.*² II, 302). *Bine ai făcut de ţi-ai luat* (= „luându-ţi", „că ţi-ai luat"; propriu „de vreme ce", „când ţi ai luat") *calul ăsta* (Ispirescu, *Leg.*², 18) ş. a. — Arom: *Aista avea zăconu piḑagorikeştil'i filosofi, di intrebă sufletulu a lor* (*Jahresbericht* II, 44, No. 23). *Tsits easte halea de tail' de pasa seară mul'erĭ?* (Weigand, *Ar.* 120/1).[1]

2. Dacă.

In legătură cu cele expuse despre conjuncţia *de* vom încercà să lămurim şi originea lui *dacă*, pentru care de asemenea încă nu s'a dat o explicare etimologică mulţămitoare.

Lexiconul Budan şi Hasdeu, *Cuv.* I, 30 şi 59 se gândeau la ital. *dachè*. Laurianu şi Maximu evită să propună o etimologie. Cihac în vol. I, p. 32 a dicţionarului său etimologic admite etimonul latin *de ad quod* (*quid*), totuşi trimite şi el la it. *dacchè*, srb. *dake, dakle* „ergo". In vol. II, p. 89 formele n.-sl., cr.-srb. *dake, dakle, daklem* „donc" au ajuns punctul de plecare. Philippide, *Principii*, p. 52 şi 105, pornind de la înţelesul „despre", „în ce priveşte" al lui *de* latin, îl derivă pe *dacă* din de + quod. Tiktin, *DRG.*, p. 502 scrie: „Anscheinend" *de* „wenn" + *ca* (= lat. *quam?*). „Ein dunkles Wort". El se gândeşte deci la conjuncţia *de* + *ca*, a cărei etimologie nu-i e lămurită, în vreme ce Philippide se gândeà la prepoziţia *de* „despre", „în ce priveşte . . ." + conjuncţia *că*.

Din *de* + *că* derivă pe *dacă* şi Creţu, *Mardarie Lexicon slavo-rom.*, Bucureşti, 1900, p. 317.

O explicare mai aproape de adevăr a dat T. Raica, *o. c.*,

[1] In această parte a articolului nostru, deşi aveam la îndemână fişele Dicţionarului Academiei Române, intenţionat n'am adaus decât prea puţine exemple la cele date de Dimand şi Tiktin în lucrările lor citate, pentru a arătà că, întrebuinţând aceleaşi exemple, se poate ajunge la rezultate cu totul deosebite.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

p. 161 care-l derivă din *de* „dacă", „să" + *ca* „dacă", „când", „cum": „*de*... primeşte înţelesul organic al lui *să* stând înaintea tuturor timpurilor, atât singur, cât şi combinat cu sinonimul său *ca*, supt forma *dacă*".

Deşi nefixată de-ajuns, explicarea dată de Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 567, p. 613, se apropie şi mai mult de adevăr: „Nicht ganz klar ist daneben [e vorba de *pentru ca*] *deca* 'sobald als', später auch *deaca* oder mit Assimilation *daca*, endlich *deacă*, *dacă*. Die älteste Betonung dürfte, soweit das Wort nicht ganz tonlos war, *decá* gewesen, das Ganze als Anbildung an *postquam* zu fassen sein, wenn auch im überlieferten Rumänischen **poscà* nicht mehr vorkommt". În *ă* din *deacă*, *dacă* trebue să vedem „nicht die Konjunktion *că*, sondern die Abschwächung des alten *a* zu *ă* infolge der Tonveränderung".

Dicţionarele etimologice mai nouă nu ne dau nici o explicare pentru *dacă*, iar tratatele speciale privitoare la istoria limbii noastre vechi se ocupă de funcţiunea lui sintactică în propoziţiune, dar nu-i caută originea.

Cunoscând cele arătate despre originea conjuncţiunii *de* şi pornind de la funcţiunea sintactică a lui *dacă* explicarea originii acestuia nu e aşa de grea cum se pare la întâia vedere.

Adverbul temporal *de* (=„din timpul...", „din clipa...") se pune şi înaintea conjuncţiilor de timp pentru a exprimà momentul de când începe acţiunea exprimată prin predicatul propoziţiunii secundare de timp, alcătuind cu acestea un fel de conjuncţii compuse.

Aşa avem pe **de când** = „din timpul s. momentul în care...": *Patrusprădzece dzile sânt astădzi, de cându aşteptaţi* (*Cod. Vor.*, 92/7). *Au fost om rău, de cându ş-au fost* (*Prav. Mold.*, 90/2). *Mult, e mult, de când te-aştept!* (Alecsandri, *Poezii* II, 91). *Mai mâncat-ai sălăţi de aceste, de când eşti?* (Creangă, *Pov.*, 210); **de pe când** = „din timpul în care...": *Semne multe aveà pe trup... şi la mâni, de pe când fusease slujitor în Ţara-leşească* (Neculce, *Let.* II, 254/18).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tot aşa e şi **de cum**, în care *cum* nu are înţeles modal, ci temporal, pe acel de „îndată ce", „cât ce". *De cum* înseamnă deci „din momentul s. clipa în care..." „de îndată ce...": *Formam o păreche nedespărţită de cum răsăreà lumina zilei până ce apuneà* (Ghica, *Conv. Lit.* XIV, 165). *Călătorul care*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

merge de la Bârlad spre Vasluiu, de cum a ajuns la Podul Doamnei, zăreşte ... turnurile albe ale unei biserici (Gh. Ghibănescu, *Baba Vodoaia ...* şi *Dascalul Dumitrachi,* Iaşi, 1895, 7, ap. Tiktin, *DRG* ; — arom.: *Andruşiu aveà agărşită dip di dip di cum îl bâşè mă-sa şi dzâse* (Papahagi, *Basme aromâne*); şi însuşi **de îndată ce** cu care am glosat pe *de cum.*

Mai mult chiar. Adverbul temporal *de* se poate împreună chiar şi cu conjuncţii condiţionale. Iată câteva exemple din limba veche: *De* (= „din momentul s. clipa ...“) *se neştinre pare-i credinčosu a fi întru voi, nenfrărându-ş limba sa ce blăzneaşte înrema sa, aceluĭa ĭaste deşartă credinţa* (*Cod. Vor.*, 115/10). *Dzise către cela ce sta sutaşului Pavelu: de* (= „din momentul s. clipa ...“) *se omulŭ Rimleanulŭ fără osându binre ĭaste voao a-l bate* (*Cod. Vor.*, 44/4). În dialecte *de* din această sintagmă şi-a pierdut cu totul sensul temporal, simţindu-se numai condiţional Dau aici trei exemple pe care d-l Capidan a avut bunătatea să mi le comunice din dialectul megleno-român: *Fitšorl'i s dusiră si veadă disi vinì muma lor. Nu ştiu disi va s-poţi si yiń astară la noi. Năs mi'ntribă disi loai vărna carte de-acasă.*

Din o sintagmă analoagă lui *de când, de cum* şi *de îndată ce* s'a născut şi *dacă.*

Se ştie că în limba veche românească alături de *cum* < quomo[do], adverb ajuns cu timpul conjuncţie, se întrebuinţă ca conjuncţie cu sens temporal şi condiţional şi *ca* < quam:

1º. Temporal (= „când“, „în momentul în care ...“, „dacă“ temporal, „după ce“ sau un gerundiu): *Şi ca fu a nă duce noao, zmulsemu-nă de la dânşii* (*Cod Vor* 24/5; = *„când“* N. Test. 1648 şi *„după ce“* Biblia 1688). *Şi ca multe dzile prebândì acie, deaci Fistu spuse lu împărat ce e de Pavelu* (*Cod. Vor.*, 68/8); = „şi trecând multe zile acolo ...“ N. Test. 1648: „şi deaca multe zile zăboviia acolo ...“ Biblia 1688; cf. şi: 32/6, 38/9 82/13, 90/5). *Şi ca se apropiară către poarta cetăţiei, şi ĭată purtă un mort* (Coresi, *E.* 383/5, 384/26). *Şi ca sfârşiră tot pre leagea Domnului, întoarse-se în Galilei* (id. ib. 577/29; cf 12/3.

2º. Condiţional (= „să“-/-, „de“, „dacă“, apoi „când“ şi „cum“ condiţional): *Şi ca nu vădzuĭu de slava lumiriei aceei, e mânră prinse-ră me* (Cod. Vor. 40/2; = »şi când n'aş ve-

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

deà . . .« N. Test. 1648; »şi d e a c a nu vedem . . .« Biblia 1688). *Ochĭul ca-l veri stricà şi veri orbì, tot trupul tău va pipăì în untunearec* (Coresi, ap. Gaster, *Chr.* I, 23; cf. *să amu fure ochĭul tău prostŭ, totŭ trupul tău luminatŭ va fi. Să ochĭul tău hitleanŭ fure, totŭ trupul tău întunecatŭ va fi în Ev. lui Radul Gram.*, ap. Gaster, *Chr.* I, 8).

Şì aici, ca şì la *de*, înțelesul condițional e desvoltat din cel temporal. Ca şi la *de*, şi la *ca* uneori nu putem spune precis dacă e vorba de înțeles temporal ori condițional, atât e de strânsă legătura între aceste două funcțiuni.

Acest *ca* se găseşte şi în dialecte. Astfel în:

A r o m.: *Nâs acățâ s-plângă, pri di nă parte, cum s-facă aclò, ş-pri di altă parte,* **c a-l'** (= »de vreme ce«) *părù pțân g'ine, că easte cu nă feată ahântu muşată* (Papahagi, *Basme aromâne*, 2/37; la p. 554 se interpretează greşit: »îi părù puțin cam bine« în loc de »de vreme ce îi părù puțin bine«). *Ca* (= »de vreme ce«, »cum«) *nu-l' vine ičĭ g'ine al si-l'-creapă-numa, cândo avdzî, că fičorlu nu-l' da căprestul, că scià nâs, că caĭ are căprestul aţèl are ş-calu, ma nu gri ți-và, ta s-nu-l duk'ască, că-ĭ nâs şi dzâse . . .* (id. ib. 217/9; interpretarea: „cam nu-i venì de loc bine" dată la p. 554 e greşită).

Tot acest *ca* (nu *că*, cum crede Papahagi, *Basme aromâne*, 558) + *arà* = *erà* a dat naştere şi compusului **c a r a:** *cara* (= „dacă", „când") *vdzirà* (id. 3/13); *cara* (= „dacă") *s feațe un munte* (id. 4/25); **c a r ĭ** (scăzut din *cara*): *carĭ* (= „dacă", „când") *avdzî* (7/16); **d i c a r a** = 1⁰. = „dacă", „dupăce": *Câtră tu amudziş,* **d i c a r a** *vidzù că tricù dzua fără ca lâna s-alg'ască şi* **c â n d o** *s-minduea la năirirea şi bătirea ți-l' făţeà năearcă-sa s alină pi unà dzeană, ş-anălță mân'le câtră ţer şi dzâse cu boaţe mare* (id. 21/17); *dicara nviță ti ți lă easte vinita, lă dzâse* (id. 328/3); *ma voĭ, di cara h'iți h'il' de-amirà şi dicara vreți s-li vidèți, vă fac aistă hătâre* (id. 328/7); 2⁰. = „aşadară": *U siminaĭ dicara* (propriu „din momentul în care erà", „de vreme ce erà", „dacă erà", apoi „aşadară") *şi criscù nă curcubetă, ţe deadi pân di Dumnidză* (id. 102/7). *Il ligară dicara de-adùn cu mul'are-sa moartă, şi-l arucară tu guvă* (id. 253/18).

M e g l. D-l Th. Capidan a binevoit să-mi pună la dispoziție trei exemple din textele culese de d-sa. Unul din ele are forma mai nouă *că*, celelalte o păstrează pe cea veche: *Izmi-*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

k'aru, că vizù şa, se spărù mult şi si duse an un cătun (= „dacă văzù aşa, se sperie foarte mult...“). *Tunţea fitšoru ca* (= „când“, „dacă“) *vizù că nu vini tšitša-sa, si sculă şi fuzi. Ţea feată, ca* (= „de vreme ce“, cum“) *zăbovì tănta văcot, fitšoril' nu-u ştitară şi fuziră casă.*

Istr. *Si colę cavtat-a pre ur mare libru, si vęde, ca* (= „dacă“) *častata maĭa lu sv. Petru en tota vręma (pir-a viĭe fost) n'ato facut de bire* (Gaster, *Chr.* II, 284 în un text cules de Miklosich).

Împrejurarea că conjuncţiunea *ca* cu sens temporal şi condiţional se găseşte şi în dialecte ne îndeamnă să nu admitem părerea exprimată în *Dicţionarul Academiei Române*, I[II] 4, după care întrebuinţarea lui *ca* în textele noastre vechi ar fi rezultatul traducerii verbale a paleo-slavului *jako (že).*

Din împreunarea adverbului temporal *de* (= „din momentul...“, „din clipa...“, „din timpul...“), cu acest *ca* s'a născut conjuncţia noastră *deca, deaca, deacă, dacă*, cum vom dovedì numai decât cu exemple. Uzul din care s'a născut această conjuncţie erà propriu latinei vulgare. Se ştie doar că după adverbele de timp, mai ales după *ante* şi *post*, apoi după *postridie, pridie* şi în construcţii din care lipseşte unul din aceste cuvinte (cf. *venerant post diem sextum, quam...*, Cicero; *septimo die quam...*, Livius) se pune *quam* pentru a arătà punctul de la care începând trebue socotit timpul anunţat în propoziţia căreia i se subordonează cea secundară cu *quam.* Din momentul în care prepoziţia *de* a primit funcţiunea de adverb, acesta a putut fi tratat la fel cu *ante* şi *post.*

Cea mai veche formă a lui *dacă* e *deca* şi se întrebuinţează cu sens temporal şi condiţional întocmai ca al doilea element constitutiv al său:

1. Temporal = „din momentul s. clipa când s. cum“, „de vreme ce“, „după ce“, „când“, „cum“: *Deca* se *stărşirŭ aceastea, dzise lu Pavelu duhulu* (*Cod. Vor.* 7/3). *Deca fu dzuo, nu cunoştĭa pămăntulu* (id. 93/9—10). *Deca se adunrară ei, grăi către'nşii* (id 100/12—13). *Deca audzi acelŭ înpăratŭ, elŭ mănie-să* (*Cod. Sturdz.* 182, ap. Hasdeu, *Cuv.* II, 147). *Şi deca lu strinseră elu cu oajde, dzise cătră cela ce sta, sutaşul[u]i, Pavelu* (Coresi, *Ap.*, Gaster, *Chr.* I, *3). *Şi deca apune soarele to[ţi] îngerii oameniloru... mergu la Dumnedzeu să se închine* (*Apoc. ap.*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Pavel, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 1). *Şi deca întră sufletul pre porta cerĭului înlăuntru, cu tărie dzis[e]* (*Apoc. ap. Pavel*, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 3; *Cod. Teodorescu*, 68 r⁰ 4, ed. Drăganu, 212). *E deca-ş feapse rugă, întoarse-sĕ s[ve]ti Sisinŭ* (*Minunile Sf. Sisoe*, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 6). *Iară Alexandru, deca văzù aşa, învăluì stâlpul cu postav* (*Alexandria*, a. 1620, 1 v⁰, ap. Cartojan ², 83). *Deca voiu bătrânì, cu ačasta mă voiu scăldà* (*ibid.* 12 r⁰, ap. Cartojan ², 87). *Iară lefantele, deca auziră sunetulŭ clopotelorŭ, ele să spământară* (*ibid.* 32 v⁰, ap. Cartojan ², 96). *Deci deca vede pre om, fuge să să ascunză undeva* (a. 1654, Gaster, *Chr.* I, 166). *Şi deca văzù pre nedreptul domnu, că întră în pivniţă, el să umplu de frică* (a. 1654, Gaster, *Chr.* I, 171). *Iar vecinii deca simţiră glasul, se scularĕ* (Dosofteiu, *V. S.*, Gaster, *Chr.* I, 224). *Nice pot ţine minte, decà es din beserică* (*Psalt.* lui Ioan din Vasluiu, a. 1710, Gaster, *Chr.* I, 364; pe aceeaşi pagină cu câteva rânduri mai jos: *deacà va audzì glasul cântărilor ps[a]lmilor, atunceş să mângăe*). *Iar înpăratul dec'au văzut mărul, numai ce s'au mirat* (Hronograf, a. 1760, Gaster, *Chr.* I, 73).

In corelaţie cu *iar* de la începutul propoziţiunii principale: *Şi aşa are năravŭ: deca vede unul de ei cruntŭ, iar ei-lŭ apucà alţi[i] şi-l mâncà* (ibid. 3 r⁰, ap. Cartojan ², 83). *Şi deca more muere, iar bărbatul nu să mai însoră* (ibid. 15 r⁰, ap. Cartojan ² 88; cf. şi 85, 98).

2⁰. Condiţional = „să“ -,'-, „de“: *deca durmiretu pre mijloc de hotaru (Ps. Sch.*, 200; în alte psaltiri lui *deca* din acest loc îi corespunde *să*, cf. Candrea, *Psalt.* 127/34—35). Cf. şi megl. *De că si neacă el, şi tu s-ti nets* = „dacă se înneacă el, şi tu să te înneci, adecă, dacă unul face o prostie şi tu să faci la fel“ (Com. Capidan).

In această formă a sa conjuncţia *dacă* pare să fi fost accentuată pe silaba ultimă. Acest fel de accentuare trebue să se fi păstrat în unele regiuni atâta timp, cât s'a păstrat în limbă şi conjuncţia *ca* cu sensul distinct şi s'a simţit legătura dintre aceasta şi *deca*, cum dovedeşte faptul că găsim uneori pe *decà*, accentuat în acest chip, d. p. în Biblia de la 1688, Gen. 29, 10 (cf. Tiktin, *l. c.*) şi în Psaltirea lui Ioan din Vasluiu (a. 1710, Gaster, *Chr.* I, 364/2). Imprejurarea că elementul al doilea, din care erà compus, începeà să dispară din limbă, a făcut cu putinţă însă încurând mutarea accentului de pe silaba ultimă pe întâia. A fost un timp, tocmai epoca

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

cea mai veche a literaturii noastre, în care accentul vaccilă, se găseà când în o parte, când în ceealaltă a cuvântului. Din pricina aceasta probabil nici izvoarele care indică de obiceiu accentul cuvintelor nu accentuează pe *dacă* (cf. Tiktin, *l. c.*). Dacă am admite părerea că păstrarea lui *e* din *deca* trebue atribuită faptului că acesta ar fi fost întrebuinţat aton în frază (Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 59 şi Candrea, *Psalt.*, vol. I, p. CXXX), atunci n'am puteà explică formele ulterioare *deaca, daca, deacă, dacă*, care presupun accentuarea.

Din mutarea accentului de pe silaba ultimă pe penultima a rezultat forma *deaca*, care probează că metafonia *e* > *ea* se puteà produce nu numai înainte de *ă*, *e* din silaba următoare, cum crede Iordan, *Diftongarea lui* **e** *şi* **o** *accentuaţi în poziţiile* **ă, e,** Iaşi, 1921, p. 36, ci şi înainte de *a*, cum crede Puşcariu, *Dacoromania* I, 378.

1⁰. Temporal: *Şi fu deaca sfrăşi Is. pilda ačasta, trecù de aciĭa* (Coresi, *E.*, Gaster, *Chr.* I, 18). *Mainte deaca te veri sculà demâneaţa, dă harù lu Dumnezeu* (Coresi, *Caz.*, Gaster, *Chr.* I, 24). *Aşa săntemŭ noi acmu, deaca ne dă Dumnezeu avuţie* (id., ibid. I, 27). (In corelaţie cu *ĭară*) *Iară deaca se apropie lumina spăseniei noastre, ĭară noi cu bucurie... să întrămŭ* (Coresi, *Ev. cu înv.* 1580—81, ibid. I, 29). *Deaca ne-au datŭ Domnezeu cuventele sale afară să ne ispăsim pentru iele, darâ pren ce ne vămŭ ispăşi?* (*Cat. lut.* copiat la 1607, *ibid.* I, 40). *Acmu deaca vedzi că te luom, tu pomeneşti de po[că]inţă* (*Cod. Teodorescu* 71 r⁰ 6, ed. Drăganu, 213). *Că deaca să va arătà să avem îndrăznire* (ante 1618, Gaster *Chr.* I, 48). *Şi fu deaca audzì Elisavethŭ sărutarea M[a]rieĭ* (*Cea mai veche carte Rákóczyană*, ed. Drăganu, 247). *Că ĭată deaca fu glasul sărutăreĭ tale întru urechile meale, jucă tinărulŭ cu bucurie* (id. ibid., 247). *Iarâ deaca să va lăsà sf[â]nta leturghie, deciĭa să meargă acasă* (*Prav. Gov.* 1640, Gaster. *Chr.* I, 89). *Dzău priimeşte cu milă păcătosul, deaca să întoarce* (Varlaam, *Caz.*, 10). *Iară de să va prileji cela, ce va să strice tocmeala, să nu fie arat, iară celalalt va fi arat, atunce să are şi celalalt şi deaca va arà să întoarcă, să-şi ia cineşi pământul, şi să fie o tocmeală stricată* (*Prav. Munt.*, ap. Longinescu, *Legi vechi rom.*, 2); în *Prav. Mold.* lui *deaca* îi corespunde *daca* şi aici, precum şi în celelalte locuri unde se găseşte; o singură dată se găseşte şi în *Prav. Munt. daca*, cf. Longinescu, *o. c.*, p.

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

368 şi 79). *Şi deaca văzù robulŭ luĭ D[u]mnezeu, atunce foarte se bucură* (*Caz. Gov.*, Gaster, *Chr.* I, 100). *Şi deaca au încetatŭ, zis-au unulŭ dintru ucenicii lui cătră dânsulŭ* (*Ev.* 1746, Gaster, *Chr.* II, 36). *Deaca cunoscù ighemonul neînduplecatul ei, învăță de o bătură peste obraz* (Dosofteiu, *V. Sf.*, Sept. 3, ap. Tiktin, *DRG.*). *Deaca va treace ĭarna, va trimite [meşteri]* (*Viața şi pildele preaînțeleptului Esop*, 1812, Gaster, *Chr.* II, 207). *Că deaca-i îmbătrâni, Păru 'n cap ți s'o albì* (Jarnik-Bârseanu, Doine, 177) ş. a.

2⁰. Condiţional: *A noastră mântuire, deaca vruseşŭ mântuitorule să o tocmeşti întru pântecele fecŏarei sălăşluitu-te-ai* (*Cea mai veche carte Rákóczyană*, ed. Drăganu, 248). *De va luà vre un plugariu pământ striin să samene şi se vor tocmì să împarță în doao cu stăpânul, şi deaca va venì vreamia, de nu va lucrà pământul bine... acela să nu ia nemica den roada, ce va face acel pământ* (*Prav. Munt.*, Longinescu, *o. c.* 7). *Să arate stăpânului semnul aceii vite perite şi deaca se va cunoaşte, nu va avea nice o cercetare* (id. ibid., 12). *Decĭ deaca întru umbra atâtŭ să răvărsă duhul cel sfânt, cu cât mai vârtos întru aşezământul cest nou* (*Omilii*, 1775, Gaster, *Chr* II, 108). *Şi deaca ar fi făcutŭ ačasta, vrea să-i zică lui* (P. Maior, *Didahii*, 1809 Gaster, *Chr.* II, 202).

Fie prin asimilaţie, cum crede Meyer-Lübke, *l. c.*, fie că *ea* a trecut în *a* după dentală ca în *aştaptă* (*Psalt. sch.* ps. CXLI, 8; *Ps. vor.* CIII, 11; *Ps. Hurm.*, ps. XXXII, 20; CXIII, 122; CXLI, 8; *Cod. Vor.*, 613), *ghetază* (*Ps. sch.*, ps. LXXVII, 20), *însetază* (*Ps. Hurm.*, ps. CIII, 11), cum crede Ov. Densusianu[1], din *deaca* s'a născut forma *daca* pe care o întâlnim începând încă din secolul XVI mai mult în regiunile moldoveneşti şi ardelene, învreme ce *deaca* se întrebuinţează şì mai departe mai ales înMuntenia.

1⁰. Temporal: *Iar daca au venit Moldoveanul de unde au fost* (Hasdeu, *Cuv.* I, 57, Târgu-Jiu, a. 1591). *Ce daca s'au aşezat Oprea la odăile dărăbanilor, aflând Ureche vreme şi cale deşchisă de a se depărtare şi de a eşire din țeară, au învățat pre gazda sa... să spuie că s'au dus acasă la Cărligătură* (Gaster

[1] Ov. Densusianu, *H. l. r.*, v. II, fasc. 1, p. 58— 59; cf. şi Candrea *Psalt.*, CXLI.

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Chr. I, 73). *Când va găsì neştine un dobitoc, făcând pagubă undeva la vre un loc, şi daca-l va găsì, nu-l va mărturisì domnusău, ce-i va tăià urechile, sau coada... să nu-l mai ia stăpânusău, ce să-i dià alt bou sănătos (Prav. Mold.*, ap. Longinescu, *o. c.*, p. 15—16; în *Prav. Munt. deaca*). *Daca cerul să acoperă cu nori... nu te desnădăjduì* (Marcovici, *Datoriile omului creştin*, 14). *Copil daca dobândeşte, şi o doică-i trebueşte* (Pann, *Pov. vorbei* II, 155). *Calul daca simţi că fata se pierde cu firea, o îmbărbătă* (Ispirescu, *Leg.* 18). *Odată daca te-am ales, tu eşti a mea* (id., ibid. 37). *Acolo daca ajunse bătù în poartă,* (id., ibid. 100) ş. a. Temporal e şi compusul d a c a v r e a m e c e din *daca vreame ce gîudeţul nu creade şi de să va aflà lucrul că nu-i de a creaderea, să să ciarte ca un ucigătoriu de părinţi* (Prav. Mold. 53/1).

2⁰ C o n d i ţ i o n a l: *Acela om de va fi cumu se dzice ispravnic beseariciì şi va ţinià el banii şi daca-i va cheltuì pre treabele sale, acesta să nu aibă altă certare, ce să fie gonit den locul său şi toate bucatele şi ocinile, ce va avià, toate să să dià besericii* (*Prav. Mold.*, ap. Longinescu, *o. c.*, p. 15—16; în *Prav. Munt. deaca*). *Amar lor daca gândesc, Şi că duh se socotesc* (Gaster, *Chr.* II, 251 din Mumuleanu, *Caracteruri*, Bucureşti 1825). *Daca întâmplarea a putut întocmì aceste lucruri, cum nu se iuvesc şi în zioa de astăzi asemenea întâmplări?* (Marcovici, *Culegere din cele mai frumoase nopţi ale lui Jung*², 12). *Daca nu vrei să mă asculţi, stăpâne, ori ce ţi se va întâmplà, să ştii că numai tu eşti de vină* (Ispirescu, *Leg.* 9). *Să le ghicească daca or să facă copii* (id., ibid. 1). *Eu ţi-am spus curatul adevăr şi daca vei luptă, alegeţi* (id., ibid. 42). *Nu mă bate cu canoane dacă nu m'ai fost bătut, când faptele le-am făcut!* (id., ibid. 194).

Sânt dese exemplele în care *daca* poate fi interpretat atât temporal, cât şi condiţional: *Nimic n'ai daca n'ai darul de-a murì nici odată* (Konaki, *Poezii*, 264). *Şi daca ne-o ajută Dumnezeu să scăpăm şi de dânsa, apoi suntem voinici* (Ispirescu, *Leg.* 6). *Daca mi-i înşelà, jurământu' ce-oi jurà pe capul tău va cădeà* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 241) ş. a.

Din *deaca* prin slăbirea lui *a* din silaba finală atonă s'a născut *deacă* (scris şi dEcă):

1⁰ Temporal: *deacă* (Mardarie Cozianul, No. 982 şi 984, ed. Creţu, p. 138). *Iar deacă să spăimântară, Le-au grăit lor Iosif iară* (Barac, *Răsipirea Ierusalimului*, 1821, Gaster, *Chr.* II, 241).

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

Deci deacă a văzut Domnul nostru lucrul acesta (*Mag. ist.* I, 127/13). *Şi deacă să apropie [Alexandru] de Efrat, Darie auzì şi scrise oştile* (*Alexandria*, Bucureşti 1850). *Deacă ceriul prin nenorocire va voì ca să te ispitească, vino îndată ca să mă afli* (Beldiman, *Numa Pomp.* I, 33). *Heba mă măi 'n bătae, deacă nu-mi dai arme* = „Când pui pe un om la o treabă fără să-i dai mijloacele de a o săvârşi" (Zanne, *Prov.* IV, 248).

2º. Condiţional: *Deacă doriţĭ, şi vă veţĭ învăţa, şi veţĭ face aşa, veţĭ fi pe ăcastă lume bunĭ-norocoşĭ.* (*Catehisis mic*, 1774, Gaster, *Chr.* II, 99). *Deacă porunceşte ăcasta, dară ce opreaşte?* (id. ib. II, 100).

În sfârşit tot prin slăbirea lui *a* în silaba finală atonă s'a născut *dacă* care astăzi tinde să ajungă general. Deoarece forma aceasta e mult mai veche decât s'ar crede, dăm şi pentru ea câteva exemple:

1º. Temporal: *Dacă am vezut tocmală de bună voe ne-am pus peceţile* (Hasdeu, *Cuv.* I, 29, Bacău, a. 1581). *I-au luat Leşii în goană până la oastea cea supusă, şi cu aceea dacă s'au timpinat, în loc au stătut* (*Let.* I, 217). *Şi dacă l-au dus la Mihaiu Vodă au pus de-i tăiă capul* (id. I, 221). *Dacă au venit această veste, mult s'au amărît Nicolai Vodă* (id. II, 175). *Şi se mirà şi Tatarii dacă au venit* (id. III, 275). *Împărăteasa dacă au luată această înştiinţare, s'au rădicat din Crâmŭ* (Dionisie, 170). *Dacă vre-odată lucrà ceva, se socoteà prea nenorocit* (Drăghici, *Robinson Cruzoe*, 141). *Dar dacă deşchise scrinul, nicăiri nu l-a găsit* (Pann, *Noul Erotocrit*, I, 101). *Oh! te fericesc dacă eşti nesimţitoare!* (C. Negruzzi, I, 51). *Vulpea, dacă n'aiunge, zice că pute* (id. I, 250). *Dacă închid un ochiu, văd mâna mea mai mică* (Eminescu, *Nuvele*, 31). *Ş'apoi ne-am liberat noi tot într'o zi, şi dac'am venit în sat, am mai stat* (Vlahuţă, *Clipe de linişte*, 18). *Ei, dacă se adunară la un loc, aduseră vorba iarăşi despre Broasca fratelui lor* (Ispirescu, *Leg.* 36). *Dacă ajunse şi găsì pe toţi ai lor adunaţi la tatăl său, începù, să le povestească* (id. 36). *Şi piatra prinde muşchiu, dacă şede mult într'un loc* (Creangă, *Pov.* 140). *Nu durmì toată noaptea bietul om, iar dacă se făcù ziuă-şi luă iar copilaşii şi merse'n pădure* (Pop. Reteganul, *Pov. ard.* I, 45). *Atunci-i fi lu fecior, ginerele mieu, dacă vei puteà asemenì până mâne dimineaţă valea aceasta cu dealul de lângă dânsa* (Mera, *Basme*, 219). *Tu, bade, aşa-i gândit ca dacă mi-i*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

părăsi, eu altul n'oi mai găsi (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 234). *Acolo dac'om sosi, ea frumos ne-a omeni* (id. 24). *Hai, bade, de mă ia pân' ce-s pruncă tinerea, Că dac'oi îmbătrâni, toţi oamenii m'or urî* (id. 45). *Dacă nu e colac, e bună şi pânea* (Zanne, *Prov.* IX, 43).

Fireşte unele din aceste exemple, d. p. cel din urmă, pot fi înţelese şi condiţional.

Temporal trebue interpretat *dacă* şi în locuţiunea *las să ∽ dacă: Las' să vie, furcile, dac'a trecut dulcele* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 446). *Las' să ardă macar satul, dacă mi-i beţiv bărbatul* (Sevastos, *P. pop.* 259). Cu omiterea propoziţiei consecutive, în mod eliptic: *Las' dacă v'a dureà capul.* (Creangă, *Pov.* 9). *Oiu vorbì eu şi cu dânşii şi las dacă va fi ceva* (id. 13). *Las' dacă nu i-a da odihna pe nas, zise boieriul în gândul său* (id. 301).

2⁰ Condiţional[1]: *Fericiţi cei ce nu se mai deşteaptă, dacă însă visurile spăimântătoare nu turbură şi ţărâna mormânturilor* (Marcovici, *Culegere*, 7). *Dacă... te-ai fi născut din aşa feliu de părinţi, oare n'ai fi păzit aceste obiceiuri* (Drăghici, *Robinson Cruzoe*, 158). *Dacă întâmplări rare... par'că ar zăticni cursul în regulile-ordinare...* (Konaki, *Poezii*, 265). *Dacă Domnul va să cineze, îmi zise el, i-am gătit un huladnoi minunat* (id. I 58). *Dacă numai asupră-mi nu poţi s'aduci vr'un bine, — Eu râz de-a mea durere, şi o despreţuesc* (Alexandrescu, *Meditaţii* etc., 6). *Dacă vrei să afli taina ce mă'ncântă, iată poezia ce inima-mi cântă* (Alecsandri, *Poezii*, I 127). *Ce ar fi ajuns patria astăzi, dacă strămoşii noştrii ar fi dormitat şi ei!* (Bălcescu, *Ist. Rom. sub Mihaiu V. Vit.*, 580). *Păcatul, dacă păcat este...* (Delavrancea, *Par.* 45). *Prietene, ştii una? — Ştiu, dacă mi-i spune.* (Creangă, *Pov.* 40). *Ce feliu de viaţă ai să mai duci tu, dacă nu poţi ieşi în lume cu bărbatul tău?* (id., 87). *Bine, dragul tatei, dacă te bizueşti că-i puteà răzbate până acolo* (id. 185). *Insă dacă vrei şi vrei numai decât să te duci, eu nu te opresc* (id. 193). *Dacă este că a lăsat Dumnezeu să fim mai mari peste alţii, ar trebuì să avem milă de dânşii, că şi ei sărmanii sânt oameni!* (id. 209). *D'apoi dacă n'oiu şti eu, cine altul are să ştie!* (id. 299). *Dacă căutaţi ceea ce ziseşi aici*

[1] Pentru acest înţeles e caracteristic proverbul: *Cu poate şi cu dacă, nime nu se'mbracă* (Ion Creangă IV, 85.).

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

este (Ispirescu, *Leg.* 7). *Bucuros mi te-oiu lăsà, dacà bine te-i purtà* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 375). *Dacă dai, n'ai* (Prov.) ș. a. m. d.

Ajuns în această fază, *dacă* a început să se desvolte mai departe luând o nuanță.

3⁰. cauzală: *Oh! să dai samă dacă am călcat-o [hotărîrea]* (C. Negruzzi, I, 45). *O! nu sunt eu vinovat sărmană copilă dacă nu te iubesc* (id. I, 56). *De unde să iei, dacă n'ai pus?* (Creangă, *Pov.* 125). *Dacă s'a aruncat în partea mâne-sa, ce-i vinovat el?* (id. 202). *Dacă ți-i vorba de-așa, ai să-ți rupi ciochinile umblând* (id. 202).

4⁰. concesivă: *Sfântul soare, dacă-i soare, și tot după tine moare* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 15).

5⁰. ipotetică: *Tare-or fi îmbătrânit, deaca n'or fi și murit* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 310).

Dacă după propoziținea condițională ipotetică urmează numai o propoziținе consecutivă exprimată ori neexprimată, înseamnă că ipoteza făcută nu e întemeiată. Nu e exprimată propoziținea consecutivă în: *N'auzi drăguță? — Dacă nu-s surdă* (se 'nțelege „să n'aud"; Al. Op. I, 602, ap. Tiktin, *DRG.*). Mai ales în legătură cu *doar*: *Te rog, să mâi cu băgare de samă, ca să nu-mi prăvăli nora. — Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltă ieri, jupâne Strul* (Creangă, *Pov.* 115). *Gândeam că te-i fi dus prin lume... — Dacă doar de lume am fugit* (id. 324).

Deși în aceste cazuri *dacă* s'ar putea explică și din *da',că...*, cred că această explicare trebue înlăturată, având și alte construcții la fel alcătuite cu *cum, când, unde* etc.

Iată și un exemplu cu propoziția consecutivă exprimată: *Dacă doar nu-s un poponeț să m'aprind și să mă sting pe mică ne ceas* (Alecsandri, *Teatru*, 814).

6⁰. *Dacă* + condițională exprimă, ca și *de*, dorința ireală când nu urmează propoziținea principală: *Dacă nu m'ar simți nimeni când voiu fugi* (Delavrancea, *Par.* 241). *Dacă l-aș ucide în bătaie, când aș află că el a prins pupăza* (Creangă, *Amint.* 56). Pentru exemplul din urmă cf. și cele spuse la 5⁰.

Propoziținile cu *dacă*, păstrându-și întru câtva sensul condițional, se întrebuințează ca:

7⁰. subiecte: *Ce-ți pasă ție, chip de lut, dac'oiu fi eu*

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42

sau altul! (Eminescu, *Poezii*, 282). *Şi dac'a fost peţităd es, e lucru tare cu 'nţeles* (Coşbuc, *Balade şi idile*, 16).

8⁰. obiecte: *Să vadă... daca acèle poame erà de mâncare sau ba* (Drăghici, *Robinzon Cruzoe*, 51). *Ne'ndoim dac'aşa oameni, întru adevăr au stat* (Alexandrescu, *Meditaţii*, 8). *Ia să te vedem, dacă mi-i gâcì tu cimilitura aceasta* (Creangă, *Pov.* 150). *Îl întrebă dacă este bine să o ia* (Ispirescu, *Leg.* 22).

9⁰. Subiectiv şi atributiv în acelaşi timp se poate interpretà exemplul: *şi [pricina] dacă mă vezi aşa de jigărit, este că n'are cine să mă hrănească* (Ispirescu, *Leg.* 15).

N. Drăganu.

Traduceri şi imitaţiuni româneşti
după literatura engleză.

Soţiei mele.

Dintre marile literaturi europene literatura engleză este una din cele de pe urmă ce au ajuns să fie cunoscute la Români. Nici nu este de mirare, dacă ţinem seamă de distanţa care ne desparte de Anglia şi de lipsa în trecut de relaţiuni, care nici până acum nu s'au înmulţit prea mult.

Astăzi chiar, dintre miile de Români, cari îşi fac studiile câte 5—6 ani dearândul la Paris, foarte puţini au curiozitatea de a trece, chiar şi pentru câteva săptămâni, Canalul Mânecii, mulţi de sigur din teama de necunoscut, neştiind limba. Totuşi din când în când, câte unul mai doritor de a cunoaşte lumea, se abăteà şi prin Anglia. Cel dintâiu care ne-a lăsat şi o însemnare a călătoriei sale prin acèle locuri a fost Petrache Poenaru, organizatorul şcoalelor din România, care a vizitat mai multe oraşe din Anglia pe la 1831 [1].

Mai multe descrieri de acest fel au lăsat Englezii care au călătorit prin Ţările Româneşti [2]. Vizitele Englezilor care au făcut ca poporul român să fie mai cunoscut în Anglia, n'au contribuit

[1] Insemnările lui, relative mai ales la industria şi instrucţia engleză, au fost publicate de dl. Iorga în „Histoire des relations Anglo-Roumaines", p. 114—130. Iaşi, 1917.

[2] Vezi Iorga, *op. cit.*; M. Beza, *English Travellers in Rumania*, în „Papers on the Rumanian People", London, 1920 şi I. Botez, *Scriitori engleji despre Români*, în „Studii şi observaţii", Bucureşti, 1920. La acestea se poate adăogà, cu toate că este opera unui american, ultima carte a lui Ch. U. Clark, *Greater Roumania*, New-York, 1921.

BDD-A14670 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:42